

Міністерство освіти і науки України

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Навчально-науковий інститут «Українська інженерно-педагогічна академія»

Кафедра Краєзнавчо-туристичної роботи, соціальних і гуманітарних наук

До захисту допущено кафедрою краєзнавчо-туристичної роботи, соціальних і гуманітарних наук протокол № 11 від 12.06.2026 р.

В.о. завідувача кафедри _____ Ірина ЩЕРБИНА

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

Здобувача першого бакалаврського рівня вищої освіти

ПОЛІТИЧНІ РЕПРЕСІЇ В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ У 30-Х роках XX ст.:
ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД

Спеціальність 032 Історія та археологія

Освітня програма Краєзнавчо-туристична робота

Здобувач _____ Дмитро КРИВОШЕШКО

Науковий керівник _____ Ольга КАШАБА

Харків - 2026

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Навчально-науковий інститут «Українська інженерно-педагогічна академія»
Кафедра краєзнавчо-туристичної роботи соціальних і гуманітарних наук

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

В.о. завідувача кафедри

Ірина ЩЕРБИНА

«13» лютого 2026 року

ЗАВДАННЯ НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ

Здобувачу першого бакалаврського рівня освіти

Дмитру КРИВОШЕЄНКО

Спеціальність 032 Історія та археологія

Освітня програма Краєзнавчо-туристична робота

1. Тема роботи: ПОЛІТИЧНІ РЕПРЕСІЇ В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ У 30-Х роках ХХ ст.: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД

керівник роботи Кашаба Ольга Юріївна, канд.іст.наук, доцент затверджені наказом по Університету від «15» грудня 2025 року № 4801-5/4400

2. Строк подання здобувачем роботи: «29» травня 2026 року.

3. Вихідні дані до роботи:

Мета роботи – є комплексний історіографічний аналіз досліджень, присвячених політичним репресіям у Радянській Україні у 1930-х роках.

Об'єкт дослідження – процес вивчення політичних репресій у Радянській Україні у 1930-х роках у вітчизняній та зарубіжній історіографії.

Предмет дослідження – особливості інтерпретації політичних репресій у працях істориків, а також еволюція історіографічних підходів до їх вивчення.

4. Перелік питань, які потрібно розробити:

Вступ

Розділ 1. Теоретико-методологічні засади дослідження політичних репресій у радянській Україні

Розділ 2. Історіографія політичних репресій в УРСР у 1930-х роках

Розділ 3. Основні напрями та проблемні аспекти дослідження політичних репресій

Висновки

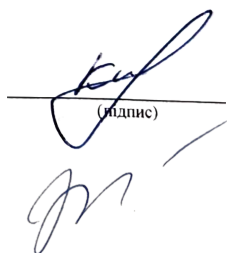
Список використаних джерел та літератури

5. План роботи

№ з/п	Назва етапів роботи	Термін виконання	Позначки керівника
1	Вступ	02.03.2026	
2	Розділ 1. Теоретико-методологічні засади дослідження політичних репресій у радянській Україні	23.03.2026	
3	Розділ 2. Історіографія політичних репресій в УРСР у 1930-х роках	13.04.2026	
4	Розділ 3. Основні напрями та проблемні аспекти дослідження політичних репресій	04.05.2026	
5	Висновки	20.05.2026	
6	Список використаних джерел та літератури	22.05.2026	
7	Оформлення кваліфікаційної роботи	27.05.2026	

6. Дата видачі завдання: «16» лютого 2026 року

Здобувач вищої освіти

(підпис)

Дмитро КРИВОШЕЄНКО

Керівник роботи

Ольга КАШАБА

АНОТАЦІЯ

Кривошеєнко Д.О. Політичні репресії у Радянській Україні 1930-х років в історіографії (бакалаврська робота). Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2026. 83 с. (рукопис).

Кваліфікаційна робота бакалавра присвячена комплексному історіографічному аналізу досліджень політичних репресій у Радянській Україні 1930-х років. Проаналізовано еволюцію наукових підходів до вивчення проблеми в радянській, українській та зарубіжній історіографії. Висвітлено особливості джерельної бази дослідження, зокрема архівних матеріалів карально-репресивних органів, статистичних даних і науково-документальних публікацій.

Охарактеризовано основні напрями сучасних досліджень, зокрема висвітлення репресій проти української інтелігенції та національної еліти, а також аналіз масових репресивних кампаній 1930-х років. Розглянуто роль інституцій, зокрема НКВС, у реалізації репресивної політики та формуванні механізмів державного терору. Окрему увагу приділено сучасним інтерпретаціям і дискусійним аспектам проблеми в історіографії.

Визначено, що сучасна історіографія розглядає політичні репресії як системне явище, складову функціонування тоталітарного режиму, а не як сукупність окремих каральних заходів. Показано, що відкриття архівів і застосування новітніх методологічних підходів сприяли суттєвому розширенню дослідницьких можливостей та поглибленню розуміння проблеми.

Ключові слова: політичні репресії, Радянська Україна, історіографія, НКВС, тоталітаризм, Великий терор, українська інтелігенція, масові репресії.

ANNOTATION

Kryvosheienko D.O. Political repressions in Soviet Ukraine in the 1930s in historiography (bachelor's thesis). Kharkiv: V. N. Karazin Kharkiv National University, 2026. 83 p. (manuscript).

The bachelor's thesis is devoted to a comprehensive historiographical analysis of studies on political repressions in Soviet Ukraine in the 1930s. The evolution of scientific approaches to this issue in Soviet, Ukrainian, and foreign historiography is analyzed. The peculiarities of the source base are highlighted, including archival materials of repressive bodies, statistical data, and scientific documentary publications.

The main directions of modern research are characterized, particularly studies on repressions against the Ukrainian intelligentsia and national elite, as well as analyses of mass repressive campaigns of the 1930s. The role of institutions, especially the NKVD, in implementing repressive policies and forming mechanisms of state terror is examined. Special attention is paid to modern interpretations and debatable issues in historiography.

It is determined that modern historiography considers political repressions as a systemic phenomenon and an integral part of the functioning of a totalitarian regime rather than a set of isolated punitive actions. It is shown that the opening of archives and the application of modern methodological approaches have significantly expanded research opportunities and deepened the understanding of the problem.

Keywords: political repressions, Soviet Ukraine, historiography, NKVD, totalitarianism, Great Terror, Ukrainian intelligentsia, mass repressions.

ЗМІСТ

ВСТУП

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ РЕПРЕСІЙ У РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ

- 1.1. Поняття політичних репресій у контексті тоталітарної системи СРСР
- 1.2. Джерельна база та методологія дослідження проблеми
- 1.3. Стан наукової розробки теми в українській та зарубіжній історіографії

РОЗДІЛ 2. ІСТОРІОГРАФІЯ ПОЛІТИЧНИХ РЕПРЕСІЙ В УРСР У 1930-х РОКАХ

- 2.1. Радянська історіографія політичних репресій
- 2.2. Українська історіографія доби незалежності
- 2.3. Зарубіжні дослідження проблеми політичних репресій в Україні

РОЗДІЛ 3. ОСНОВНІ НАПРЯМИ ТА ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ РЕПРЕСІЙ

- 3.1. Репресії проти української інтелігенції та національної еліти в історіографії
- 3.2. Висвітлення масових репресивних кампаній 1930-х років у наукових працях
- 3.3. Сучасні інтерпретації та дискусійні питання в дослідженні політичних репресій

ВИСНОВКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

ДОДАТКИ

ВСТУП

Проблематика політичних репресій у Радянській Україні 1930-х років належить до найбільш складних і водночас принципово важливих тем вітчизняної історіографії. Цей період став часом докорінної трансформації українського суспільства, коли під тиском тоталітарної системи було зруйновано традиційні соціальні структури, знищено значну частину національної еліти та закладено механізми масового державного насильства. Репресивна політика радянської влади була не ситуативною реакцією на окремі виклики, а цілеспрямованою стратегією утвердження політичного контролю. Усвідомлення масштабів і наслідків цих процесів є необхідною умовою формування об'єктивного погляду на історичний шлях України у XX столітті. Саме тому звернення до теми політичних репресій залишається актуальним і сьогодні.

Політичні репресії в Радянській Україні 1930-х років посідають одне з ключових місць у сучасній українській історіографії, оскільки саме в цей період відбулося формування тотальної репресивної моделі радянської влади. Осмислення цієї проблематики стало можливим лише після відкриття архівів карально-репресивних органів та відмови від радянських ідеологічних схем. Сучасні дослідники розглядають репресії не як сукупність окремих каральних акцій, а як цілісну державну політику, спрямовану на перебудову суспільства. Водночас історіографічний аналіз демонструє різноманіття підходів до інтерпретації мотивів, механізмів і наслідків терору. Це зумовлює необхідність комплексного огляду наукових напрацювань останніх десятиліть.

Значну роль у систематизації сучасних досліджень відіграє праця О. Г. Бажана, у якій здійснено ґрунтовний аналіз стану вивчення політичних репресій в Україні [1, с.21]. Автор акцентує увагу на еволюції історіографічних підходів від описово-фактологічних до аналітичних і концептуальних. Особливої ваги надається проблемі джерельної бази, адже саме доступ до архівних матеріалів визначив якісно новий рівень досліджень. О.Г. Бажан

наголошує, що сучасна історіографія дедалі більше відходить від персоналізації репресій і зосереджується на аналізі інституційних механізмів терору. Такий підхід дозволяє побачити репресивну політику як складову функціонування радянської системи влади.

Суттєвий внесок у дослідження проблеми зробив В. М. Даниленко, який розглядає політичні репресії в УСРР крізь призму джерелознавчого аналізу та різних інтерпретацій [2, с.304]. У його монографії детально проаналізовано нормативні документи, слідчі справи та статистичні матеріали, що дозволяє реконструювати логіку дій репресивного апарату. В.М. Даниленко підкреслює, що репресії були не хаотичними, а чітко регламентованими й плановими. Особливу увагу приділено ролі НКВС як інструменту реалізації політичних рішень центру. Такий підхід сприяє глибшому розумінню масштабів і спрямованості терору в Україні.

Окремий напрям історіографії представлений дослідженнями, присвяченими джерелознавчим аспектам вивчення репресивної політики НКВС. У колективній праці, підготовленій регіональними дослідниками, проаналізовано специфіку архівних фондів, структуру слідчих матеріалів і проблеми їх інтерпретації [3, с.268]. Автори наголошують на необхідності критичного підходу до документів, які часто створювалися з метою легітимації репресій. Важливим є також висвітлення регіональних особливостей функціонування каральних органів. Це дозволяє поєднати загальноукраїнський і локальний рівні аналізу репресивної політики.

Значне місце в історіографії займають узагальнюючі видання, зокрема «Довідник політичних репресій в Україні 1920–1950 рр.», який систематизує відомості про жертв терору. Це видання має не лише довідковий, а й аналітичний характер, оскільки дозволяє простежити динаміку репресій у часовому та просторовому вимірах. Використання таких матеріалів у наукових дослідженнях сприяє формуванню кількісних таблиць і порівняльних схем. Вони дають змогу підтвердити висновки про масовий і системний характер

репресій. Таким чином, статистичні узагальнення стають важливим інструментом історичного аналізу.

Особливе значення для розвитку історіографії мають публікації в науково-документальному журналі «З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ», у яких оприлюднено значний масив раніше закритих документів. Ці матеріали дозволяють простежити процес ухвалення рішень, методи ведення слідства та масштаби застосування насильства. Вони також демонструють активну роль місцевих органів безпеки у реалізації репресивної політики. На основі цих документів дослідники отримали можливість поєднати якісний аналіз з кількісними показниками. Саме ці публікації стали фундаментом для сучасних узагальнюючих таблиць і схем у наукових роботах.

Вагомий внесок у розробку проблеми Великого терору зробив С. В. Кульчицький, який зосередив увагу на історіографічних проблемах інтерпретації подій 1937–1938 років. Учений підкреслює, що терор слід розглядати як кульмінацію репресивної політики сталінського режиму. У його працях простежується прагнення відійти від спрощених пояснень і розкрити внутрішню логіку масових репресій. С.В. Кульчицький також звертає увагу на специфіку українського контексту, зокрема на знищення національної та партійної еліти. Такий підхід суттєво розширює межі традиційного аналізу терору.

Колективна монографія «Масові репресії у добу сталінізму» репрезентує сучасний етап розвитку історіографії, що характеризується міждисциплінарністю та узагальненням попередніх напрацювань. Автори поєднують політичний, соціальний і культурний підходи до аналізу репресій. Особливу увагу приділено впливу терору на суспільну свідомість і трансформацію соціальних структур. Видання демонструє прагнення до комплексного осмислення репресивної політики як феномену сталінської епохи. Це свідчить про зрілість сучасної української історіографії.

Інструментом сучасних досліджень став Національний банк даних жертв політичних репресій в Україні, який поєднує функції меморіалізації та

наукового аналізу. Його матеріали активно використовуються для уточнення кількісних показників і регіональних особливостей репресій. Цей ресурс дозволяє перейти від абстрактних узагальнень до аналізу конкретних людських долі. Поєднання цифрових даних з архівними документами відкриває нові можливості для дослідників. У такий спосіб історіографія репресій набуває більш гуманістичного виміру.

Актуальність обраної теми зумовлена не лише потребою історичного осмислення трагічного досвіду минулого, а й сучасними суспільно-політичними викликами. В умовах переосмислення радянської спадщини та формування національної історичної пам'яті проблема репресій набуває особливого значення. Дослідження 1930-х років дозволяє простежити витoki деформацій політичної культури, правосвідомості та суспільної моралі, наслідки яких відчутні й у наш час. Крім того, історіографічний аналіз дає змогу виявити, як змінювалися підходи до інтерпретації репресій залежно від ідеологічних обмежень, політичної кон'юнктури та рівня доступу до архівних матеріалів. Таким чином, тема поєднує в собі як наукову, так і суспільну значущість.

Окрему увагу в дослідженні приділено саме історіографічному аспекту проблеми. Вивчення наукових праць різних періодів дозволяє простежити еволюцію поглядів істориків на характер, масштаби та механізми політичних репресій у Радянській Україні. Радянська історіографія тривалий час замовчувала або свідомо спотворювала факти, підміняючи науковий аналіз ідеологічними конструкціями. Лише з кінця 1980-х років з'явилася можливість ґрунтовного переосмислення цієї теми на основі архівних джерел і міждисциплінарних підходів. Сучасні дослідження значно розширили уявлення про репресії, однак низка проблем і досі залишається дискусійною.

Метою кваліфікаційної роботи є комплексний історіографічний аналіз досліджень, присвячених політичним репресіям у Радянській Україні у 1930-х роках, з метою виявлення основних наукових підходів, концепцій та інтерпретацій цієї проблеми. У межах поставленої мети передбачається

узагальнення напрацювань вітчизняних і зарубіжних істориків, а також визначення рівня наукового опрацювання теми на різних етапах розвитку історичної науки. Особлива увага приділяється аналізу змін методологічних підходів та джерельної бази досліджень. Досягнення мети дозволяє не лише систематизувати наявні знання, а й окреслити перспективи подальших наукових розвідок.

Для реалізації поставленої мети у роботі визначено низку **завдань**. Зокрема, передбачається проаналізувати радянську історіографію проблеми та виявити її ідеологічні обмеження. Окремим завданням є характеристика досліджень періоду перебудови та початку незалежності України, коли відбулося відкриття архівів і зміна наукової парадигми. Також важливим є узагальнення сучасних наукових підходів до вивчення політичних репресій. Виконання цих завдань забезпечує логічну цілісність і наукову завершеність дослідження.

Об'єктом дослідження у даній роботі є процес вивчення політичних репресій у Радянській Україні у 1930-х роках у вітчизняній та зарубіжній історіографії. Він охоплює сукупність наукових праць, концепцій і підходів, сформованих у різні історичні періоди. Такий підхід дозволяє розглядати репресії не лише як історичний факт, а як предмет наукового осмислення. Об'єкт дослідження визначає загальні межі аналізу та забезпечує системний характер роботи.

Предметом дослідження є особливості інтерпретації політичних репресій у працях істориків, а також еволюція історіографічних підходів до їх вивчення. У центрі уваги перебувають концептуальні моделі пояснення репресивної політики, оцінки її масштабів і наслідків, а також методологічні засади досліджень. Аналіз предмета дослідження дозволяє виявити як спільні риси, так і принципові розбіжності між різними історіографічними школами. Це, у свою чергу, сприяє глибшому розумінню проблеми.

Хронологічні межі дослідження охоплюють 1930-ті роки ХХ століття, які стали апогеєм політичних репресій у Радянській Україні. Саме в цей період

відбулися масові арешти, депортації, судові процеси та фізичне знищення значної частини української інтелігенції. Водночас у роботі враховується історіографічний контекст, що виходить за межі зазначеного десятиліття, оскільки аналізуються наукові праці, створені у різні періоди. Такий підхід є необхідним для повного розкриття теми.

Географічні межі дослідження обмежуються територією радянської України в межах адміністративно-територіального поділу відповідного періоду. Водночас у роботі враховуються загальносоюзні процеси, оскільки репресивна політика формувалася та реалізовувалася в рамках єдиного радянського механізму. Це дозволяє поєднати регіональний і загальноісторичний рівні аналізу. Такий підхід сприяє більш об'єктивному висвітленню проблеми.

Методологічну основу дослідження становлять принципи історизму, наукової об'єктивності та системності. У роботі використано історико-порівняльний метод, який дозволяє зіставляти різні історіографічні підходи. Також застосовується проблемно-хронологічний метод для аналізу етапів розвитку наукових досліджень. Використання методів аналізу та синтезу забезпечує узагальнення наукових напрацювань і формування обґрунтованих висновків.

Структура роботи зумовлена метою та завданнями дослідження і складається зі вступу, основної частини, висновків, списку використаних джерел та додатків. Основна частина поділена на розділи, у яких послідовно розглядаються етапи формування історіографії проблеми та основні наукові підходи до її висвітлення. У висновках узагальнюються результати дослідження та окреслюються перспективи подальших наукових розвідок. Така структура забезпечує логічність викладу та цілісність роботи.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ РЕПРЕСІЙ У РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ

1.1. Поняття політичних репресій у контексті тоталітарної системи СРСР

Політичні репресії в Радянській Україні 1930-х років є одним із ключових явищ, без осмислення якого неможливе цілісне розуміння природи радянського тоталітарного режиму. У сучасній історіографії вони розглядаються не як сукупність окремих каральних заходів, а як системна форма державної політики, спрямована на забезпечення повного контролю над суспільством. Репресії виступали невід'ємним інструментом функціонування тоталітарної влади, що поєднувала ідеологічний тиск, правовий нігілізм і масове насильство. Саме через репресивні практики відбувалося формування « нової радянської людини », лояльної до режиму та позбавленої можливості опору. Такий підхід є домінуючим у сучасних наукових інтерпретаціях проблеми [1, с. 6–8].

У науковій літературі поняття політичних репресій трактується як цілеспрямована діяльність державних органів, спрямована на придушення реальної або уявної опозиції шляхом застосування адміністративних, судових і позасудових засобів. Дослідники наголошують, що репресії не обмежувалися лише арештами чи фізичним знищенням осіб, а охоплювали ширший спектр дій, включно з депортаціями, ув'язненням у таборах, позбавленням громадянських прав та соціальною маргіналізацією. У цьому контексті репресії виступали формою соціального інженерства, що дозволяла владі трансформувати суспільну структуру відповідно до ідеологічних настанов. Такий механізм був характерним для всіх тоталітарних режимів, проте в СРСР він набув особливо масштабного і системного характеру. Саме ця системність є ключовою ознакою політичних репресій сталінської доби [2, с. 14–17].

Методологічним аспектом є розмежування понять «терор» і «репресії», які в історіографії часто використовуються паралельно. На думку низки

дослідників, терор слід розглядати як найбільш радикальну форму репресивної політики, що передбачала масове фізичне знищення населення, тоді як репресії включали також менш очевидні, але не менш ефективні механізми тиску. У 1930-х роках ці два явища були тісно пов'язані між собою та функціонували в єдиній системі державного насильства. Саме у цей період репресії набули характеру постійної практики, а не тимчасового надзвичайного заходу. Це дозволяє говорити про інституціоналізацію насильства в структурі радянської влади [7, с. 6–9].

У межах тоталітарної системи СРСР політичні репресії виконували кілька взаємопов'язаних функцій. По-перше, вони слугували інструментом усунення потенційних супротивників режиму, незалежно від їх реальної політичної позиції. По-друге, репресії виконували превентивну роль, формуючи атмосферу страху та соціальної покори. По-третє, вони сприяли мобілізації суспільства навколо офіційної ідеології шляхом створення образу «ворога народу». У сукупності ці функції забезпечували стабільність тоталітарної системи, водночас підриваючи основи громадянського суспільства [10, с. 32–35].

Особливістю радянських політичних репресій було їх формальне прикриття правовими нормами. Дослідники зазначають, що репресивна політика здійснювалася під виглядом боротьби зі злочинністю, контрреволюцією або шкідництвом. При цьому правові процедури мали суто декларативний характер і використовувалися як інструмент легітимації насильства. Судові органи та органи державної безпеки діяли в тісній взаємодії, фактично зливаючись в єдиний каральний механізм. Це дозволяє розглядати радянську правову систему 1930-х років як частину репресивного апарату, а не як незалежний інститут [3, с. 41–44].

У контексті Радянської України політичні репресії мали додатковий національний вимір. Вони були спрямовані не лише проти соціальних груп чи окремих осіб, а й проти української культурної, наукової та політичної еліти. Таким чином, репресії виконували функцію колоніального контролю, спрямованого на унеможливлення формування автономного національного

дискурсу. Знищення інтелігенції, обмеження розвитку української культури та мови стали складовими єдиної репресивної стратегії. Цей аспект активно досліджується сучасними істориками та є одним із ключових у розумінні специфіки радянського режиму в Україні [1, с. 15–18].

Важливу роль у вивченні поняття політичних репресій відіграє аналіз джерельної бази. Сучасні дослідники спираються на матеріали архівів каральних органів, зокрема ВУЧК, ГПУ та НКВС, які дозволяють реконструювати механізми репресивної політики. Водночас ці джерела потребують критичного осмислення, оскільки вони створювалися в умовах ідеологічного контролю та часто містять навмисні викривлення. Саме тому в історіографії активно застосовуються методи джерелознавчої критики та міждисциплінарного аналізу. Такий підхід дозволяє уникнути спрощених інтерпретацій і наблизитися до об'єктивного розуміння сутності репресій [3, с. 67–71].

Значний внесок у концептуалізацію поняття політичних репресій зробили колективні узагальнюючі дослідження останніх років. У них репресії розглядаються як структурний елемент сталінської модернізації, що супроводжувалася насильницьким руйнуванням традиційних соціальних зв'язків. Репресивна політика розглядалася владою як необхідна умова прискореного розвитку, що, однак, призвело до катастрофічних демографічних і культурних втрат. Така інтерпретація дозволяє поєднати політичний, соціальний і економічний виміри проблеми. Вона є характерною для сучасної української історіографії [8, с. 22–26].

Окрему увагу дослідники приділяють питанням обліку та персоніфікації жертв політичних репресій. Створення електронних баз даних стало важливим етапом у розвитку досліджень цієї проблеми. Вони дозволяють не лише встановити масштаби репресій, а й відновити індивідуальні долі постраждалих. Такий підхід сприяє переходу від абстрактного аналізу до гуманітарного виміру історії, де центральне місце займає людина. Це істотно впливає на сучасне розуміння сутності репресивної політики [9].

Таблиця 1.1.

Підходи до трактування поняття політичних репресій у сучасній українській історіографії

№	Автор / джерело	Основне трактування поняття політичних репресій	Методологічний акцент
1	Бажан О. Г.	Політичні репресії як системна державна політика, спрямована на знищення реальної та уявної опозиції	Історіографічний, системний
2	Даниленко В. М.	Репресії як поєднання каральних практик і правового нігілізму в умовах тоталітаризму	Джерелознавчий, інституційний
3	Подкур Р. Ю.	Репресивна політика як інструмент соціального контролю і трансформації суспільства	Соціально-історичний
4	Кульчицький С. В.	Репресії як складова Великого терору та механізм стабілізації сталінського режиму	Політико-історичний
5	Колективна монографія	Репресії як структурний елемент сталінської модернізації	Комплексний, міждисциплінарний
6	Матеріали архівів НКВС	Репресії як регламентована діяльність каральних органів	Архівно-документальний
7	Національний банк	Репресії через	Гуманітарний,

	даних жертв	призму індивідуальних доль і персоніфікації жертв	антропологічний
--	-------------	--	-----------------

Дані таблиці 1.1¹ свідчать про відсутність єдиного універсального визначення поняття політичних репресій у сучасній українській історіографії, що є закономірним для складного багатовимірного явища. Переважна більшість дослідників сходяться на думці, що репресії не можуть бути зведені виключно до каральних дій, оскільки вони були інтегровані в загальний механізм функціонування тоталітарної держави. Саме системний характер репресивної політики є ключовим елементом у більшості наукових інтерпретацій. Це дозволяє розглядати репресії як постійно діючий інструмент управління суспільством, а не як реакцію на окремі кризові ситуації [1, с. 7–8].

Аналіз підходів окремих авторів показує, що значна увага приділяється інституційному виміру репресій, зокрема ролі органів державної безпеки. У працях, побудованих на архівних матеріалах, репресії постають як чітко регламентована діяльність, що здійснювалася в межах формально-правових процедур. Водночас ці процедури мали імітаційний характер і не відповідали принципам правової держави. Такий підхід дозволяє глибше зрозуміти механізми легітимації насильства в умовах сталінського режиму [2, с. 35–38; 3, с. 67–71].

Соціально-історичний підхід, представлений у працях Р. Подкура, акцентує увагу на функції репресій як засобу трансформації суспільної структури. Репресивна політика розглядалася владою як інструмент формування нового соціального порядку, що супроводжувався руйнуванням традиційних форм солідарності. У цьому контексті репресії виступали не лише засобом покарання, а й механізмом примусової модернізації. Такий підхід

¹ Джерело: узагальнено автором на основі [1, с. 6–8; 2, с. 14–17; 3, с. 41–44; 7, с. 6–9; 8, с. 22–26; 9].

дозволяє поєднати аналіз політичних процесів із соціальною історією [10, с. 41–45].

Окреме місце в історіографії займає гуманітарний вимір дослідження політичних репресій, що ґрунтується на персоніфікації жертв. Використання електронних баз даних та біографічних матеріалів змінює фокус досліджень, переводячи його з абстрактного рівня на рівень людських долі. Це сприяє формуванню нової культури пам'яті та поглиблює етичний аспект історичних досліджень. Водночас такий підхід доповнює, а не заперечує системний аналіз репресивної політики [9].

Таблиця 1.1 демонструє, що поняття політичних репресій у контексті тоталітарної системи СРСР формується на перетині кількох методологічних підходів. Сучасна українська історіографія поступово відходить від вузького юридичного або подієвого трактування репресій і розглядає їх як складний соціально-політичний феномен. Саме комплексний підхід дозволяє найбільш повно розкрити сутність репресивної політики в Радянській Україні 1930-х років і закласти теоретичну основу для подальшого історіографічного аналізу [7, с. 20–22; 8, с. 25–27].

Отже, поняття політичних репресій у контексті тоталітарної системи СРСР слід розглядати як багатовимірне явище, що поєднувало ідеологічні, правові та соціальні механізми насильства. У Радянській Україні 1930-х років репресії стали універсальним інструментом управління, спрямованим на повну трансформацію суспільства. Сучасна історіографія відходить від вузького розуміння репресій як виключно каральних заходів і розглядає їх як основу функціонування тоталітарної держави. Саме такий підхід дозволяє глибше осмислити масштаби та наслідки репресивної політики для історичного розвитку України [2, с. 289–292; 10, с. 241–244].

1.2. Джерельна база та методологія дослідження проблеми

Дослідження політичних репресій у Радянській Україні 1930-х років ґрунтується на різноплановій і складній джерельній базі, що зумовлює необхідність комплексного методологічного підходу. Специфіка цієї проблематики полягає в тому, що значна частина джерел була створена в умовах тоталітарного контролю і слугувала інструментом легітимації репресивної політики. Саме тому сучасні історики розглядають джерела не лише як носії фактичної інформації, а як продукти конкретного політичного й ідеологічного контексту. Це вимагає особливої уваги до методів критичного аналізу та зіставлення матеріалів різного походження. Такий підхід є визначальним для сучасної української історіографії проблеми [19, с. 12–15].

Основу джерельної бази становлять узагальнюючі наукові збірники та колективні праці, що дозволяють охопити різні аспекти репресивної політики. У них політичні репресії розглядаються як багатовимірне явище, що поєднувало соціальні, національні та економічні складові. Особливу цінність мають праці, присвячені впливу репресій на окремі соціальні групи та національні меншини, оскільки вони дозволяють вийти за межі загальнодержавного наративу. Саме такий підхід сприяє формуванню цілісного уявлення про масштаби й механізми насильства. Узагальнення матеріалів цих збірників є важливим етапом історіографічного аналізу [11, с. 7–10].

Значну роль у формуванні джерельної бази відіграють праці, присвячені взаємозв'язку репресій і соціальних трансформацій. У них політичні репресії розглядаються не як ізольоване явище, а як чинник глибоких суспільних змін, що торкнулися економіки, соціальної структури та повсякденного життя населення. Такий підхід дозволяє поєднати аналіз репресивної політики з ширшими процесами сталінської модернізації. Він також сприяє виявленню довгострокових наслідків репресій, які виходили далеко за межі 1930-х років. У сучасній історіографії цей напрям досліджень є одним із найбільш перспективних [12, с. 15–18].

Важливим елементом джерельної бази є праці, що ґрунтуються на матеріалах кримінальних справ і слідчих документів. Такі дослідження дозволяють реконструювати конкретні механізми реалізації репресивної політики на практиці. Водночас вони потребують особливо обережного методологічного підходу, оскільки слідчі матеріали містять численні фальсифікації та ідеологічні кліше. Саме через критичний аналіз цих джерел історики можуть відокремити реальні факти від нав'язаних інтерпретацій. У цьому контексті показовими є дослідження, присвячені кампаніям боротьби зі «шкідництвом» у період Великого терору [13, с. 192–195].

Окреме місце в джерельній базі займають праці, що аналізують репресії крізь призму проблеми соборності та державної єдності. У таких дослідженнях репресивна політика розглядається як інструмент уніфікації та централізації, спрямований на знищення будь-яких проявів регіональної чи національної автономії. Це дозволяє поєднати аналіз репресій із проблемами національної політики радянської влади. Подібний підхід є особливо важливим для розуміння специфіки репресій саме в українському контексті. Він доповнює загальносоюзний наратив регіональним виміром [14, с. 21–24].

Дослідження соціально-економічних наслідків політичних репресій становлять ще один важливий сегмент джерельної бази. У цих працях аналізується вплив масових арештів і депортацій на трудові ресурси, господарське життя та демографічні процеси. Репресії постають як фактор, що істотно деформував економічний розвиток і соціальну мобільність населення. Такий підхід дозволяє подолати уявлення про репресії як виключно політичний феномен. Він розширює аналітичні можливості дослідження та сприяє міждисциплінарному діалогу [15, с. 38–41].

Особливу увагу в сучасній історіографії приділено дослідженню репресій проти національних меншин. Цей напрям базується на широкому колі джерел, включно з матеріалами місцевих архівів і статистичними даними. Він дозволяє простежити, як репресивна політика поєднувалася з етнополітичними стратегіями радянської влади. Аналіз репресій щодо німецької меншини Півдня

України демонструє, що етнічний чинник відігравав суттєву роль у визначенні «груп ризику». Такі дослідження істотно збагачують загальну картину репресивної політики [16, с. 118–121].

Важливим компонентом джерельної бази є статті з провідних фахових журналів, які відображають новітні методологічні тенденції. Вони вирізняються високим рівнем аналітичності та ґрунтуються на введенні до наукового обігу нових документів. Саме в цих публікаціях активно обговорюються дискусійні питання щодо масштабів, мотивів і наслідків репресій. Це дозволяє простежити еволюцію наукових підходів у межах сучасної історіографії. Такий матеріал є незамінним для формування методологічного каркасу дослідження [17, с. 80–83].

Окрему групу джерел становлять матеріали Українського інституту національної пам'яті, які мають узагальнюючий і просвітницький характер. Вони відіграють важливу роль у популяризації результатів наукових досліджень та формуванні суспільної пам'яті. Хоча ці матеріали не завжди мають суто академічний формат, вони ґрунтуються на перевірених архівних даних і є важливим допоміжним ресурсом. Їх використання потребує поєднання наукової критики з розумінням суспільного контексту. У межах історіографічного огляду ці матеріали виконують функцію узагальнення [18].

Методологічна основа дослідження проблеми політичних репресій поєднує принципи історизму, системності та наукової об'єктивності. У роботі застосовуються історико-порівняльний та проблемно-хронологічний методи, які дозволяють простежити еволюцію репресивної політики й підходів до її вивчення. Важливу роль відіграє метод джерелознавчої критики, спрямований на виявлення ідеологічних нашарувань у документах. Поєднання цих методів забезпечує комплексний характер дослідження та дозволяє уникнути однобічних інтерпретацій [19, с. 27–30].

Таблиця 1.2.

**Структура джерельної бази та методологічні підходи до дослідження
політичних репресій у Радянській Україні**

№	Група джерел	Характеристика джерел	Методологічні можливості
1	Колективні монографії та збірники наукових праць	Узагальнення результатів багаторічних досліджень, міждисциплінарний аналіз	Системний, комплексний підхід
2	Архівні документи каральних органів	Матеріали ВУЧК, ГПУ, НКВС, слідчі та оперативні справи	Джерелознавчий, критичний
3	Статті у фахових історичних журналах	Аналітичні інтерпретації, нові методологічні підходи	Історіографічний, проблемний
4	Праці з історії національних меншин	Аналіз етнічного виміру репресій	Порівняльний, етнополітичний
5	Дослідження соціально-економічних наслідків	Вплив репресій на економіку та соціальну структуру	Соціально-історичний
6	Біографічні та персоніфіковані ресурси	Відновлення індивідуальних долів жертв	Антропологічний, гуманітарний
7	Матеріали УІНП	Узагальнення архівних даних, меморіальний аспект	Інтерпретаційний, просвітницький

Інформація, подана в таблиці 1.2,² демонструє складну та багаторівневу структуру джерельної бази дослідження політичних репресій у Радянській Україні 1930-х років. Вона підтверджує, що жодна окрема група джерел не

² Джерело: узагальнено автором на основі [11, с. 7–10; 12, с. 15–18; 13, с. 192–195; 14, с. 21–24; 15, с. 38–41; 16, с. 118–121; 17, с. 80–83; 18; 19, с. 27–30].

здатна забезпечити повноцінне розкриття проблеми без залучення інших типів матеріалів. Саме поєднання різних джерельних масивів створює умови для комплексного аналізу репресивної політики. Такий підхід є характерним для сучасної української історіографії і відповідає міждисциплінарним тенденціям гуманітарних досліджень [11, с. 9–10].

Колективні монографії та збірники наукових праць виконують функцію концептуального узагальнення, формуючи теоретичне поле дослідження. Вони дозволяють окреслити основні напрями вивчення репресій, визначити проблемні зони та простежити еволюцію наукових підходів. Саме в цих працях політичні репресії розглядаються як системне явище, тісно пов'язане з процесами сталінської модернізації та тоталітарного управління. Їх аналітичний потенціал полягає у можливості синтезу політичного, соціального й національного вимірів проблеми [12, с. 16–18].

Архівні документи каральних органів становлять ядро джерельної бази, проте водночас є найбільш проблемною групою джерел. Їхня інформативність поєднується з високим рівнем ідеологічної заангажованості та навмисних фальсифікацій. Саме тому методологія роботи з цими матеріалами базується на принципах джерелознавчої критики та порівняльного аналізу. Використання архівних документів без належного методологічного інструментарію може призвести до відтворення репресивних наративів самого режиму [13, с. 194–195].

Вагоме місце в структурі джерельної бази посідають статті у фахових історичних журналах, які відображають актуальний стан наукових дискусій. Саме в цих публікаціях апробуються нові підходи до інтерпретації репресій, зокрема акцент на регіональному та соціальному вимірах. Вони дозволяють простежити трансформацію історіографічних парадигм і виявити методологічні зрушення останніх років. Таким чином, журнальні статті виконують роль індикатора розвитку історичної науки [17, с. 81–83].

Дослідження, присвячені національним меншинам, розширюють аналітичні межі проблеми політичних репресій. Вони демонструють, що

етнічний чинник відігравав істотну роль у репресивній політиці сталінського режиму. Аналіз таких джерел дозволяє поєднати історію репресій із питаннями національної політики та міжетнічних відносин. Це сприяє глибшому розумінню специфіки репресій саме в українському контексті [16, с. 119–121].

Соціально-економічні дослідження репресій доповнюють політичний аналіз, дозволяючи оцінити довгострокові наслідки державного насильства. Вони демонструють, що репресії мали не лише каральний, а й деструктивний економічний ефект, який впливав на розвиток регіонів і соціальну мобільність населення. Такий підхід сприяє інтеграції історії репресій у ширший контекст соціальної історії. Він також підкреслює багатовимірність наслідків тоталітарної політики [15, с. 40–41].

Аналіз таблиці 1.2 підтверджує, що джерельна база дослідження політичних репресій у Радянській Україні 1930-х років є різноманітною та потребує комплексної методології. Поєднання системного, джерелознавчого, соціально-історичного та антропологічного підходів забезпечує наукову глибину історіографічного аналізу. Саме така методологічна стратегія дозволяє уникнути спрощених інтерпретацій і сформуванню цілісного бачення репресивної політики сталінського режиму [19, с. 29–31].

Отже, джерельна база та методологія дослідження політичних репресій у Радянській Україні 1930-х років характеризуються високим рівнем різноманітності та складності. Сучасна історіографія спирається на поєднання архівних матеріалів, аналітичних досліджень і узагальнюючих праць, що дозволяє сформуванню багатовимірне бачення проблеми. Саме комплексний методологічний підхід забезпечує наукову обґрунтованість історіографічного аналізу. Це створює міцну теоретичну основу для подальшого вивчення репресивної політики сталінського режиму в Україні [11, с. 295–298; 19, с. 35–38].

1.3. Стан наукової розробки теми в українській та зарубіжній історіографії

Проблема політичних репресій у Радянській Україні 1930-х років посідає помітне місце в сучасній українській та зарубіжній історіографії, однак її наукове осмислення відбувалося нерівномірно і залежало від політичних та ідеологічних умов. Тривалий час дослідження цієї теми залишалися фрагментарними або заідеологізованими, що суттєво обмежувало можливості комплексного аналізу. Лише з кінця ХХ століття з'явилися передумови для формування повноцінної історіографічної традиції вивчення репресивної політики сталінського режиму. Відкриття архівів та доступ до документів каральних органів стали визначальним чинником зміни наукової парадигми. Саме цей період можна вважати початком якісно нового етапу досліджень [7, с. 4–6].

Суттєвий внесок у розвиток української історіографії проблеми зробили публікації документального характеру, зокрема матеріали журналу «З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ». Ці видання ввели до наукового обігу значний масив архівних джерел, що раніше були недоступними для дослідників. Вони не лише розширили фактичну базу досліджень, а й сприяли перегляду усталених інтерпретацій репресивної політики. Водночас науковці наголошують на необхідності критичного підходу до цих матеріалів, оскільки вони створювалися в межах репресивної системи. Саме поєднання документальної бази з аналітичним осмисленням стало характерною рисою сучасної історіографії [6, с. 12–16].

Вагоме місце в українській історіографії займають узагальнюючі праці, присвячені проблемі Великого терору. У них політичні репресії 1937–1938 років розглядаються як кульмінація репресивної політики сталінського режиму. Дослідники звертають увагу на масовість репресій, їх плановий характер та безпрецедентний рівень насильства. Водночас підкреслюється, що Великий терор не був ізольованим явищем, а органічно вписувався в загальну логіку

функціонування тоталітарної системи. Такий підхід дозволяє вийти за межі подієвої історії і перейти до аналізу структурних чинників репресій [7, с. 10–14].

Сучасна українська історіографія також характеризується прагненням до комплексного осмислення репресивної політики. Колективні монографії останніх років поєднують політичний, соціальний, економічний і національний виміри проблеми. У цих працях репресії розглядаються як інструмент управління суспільством, спрямований на радикальну трансформацію соціальної структури. Водночас акцент робиться на довготривалих наслідках репресивної політики, які виходили далеко за межі 1930-х років. Такий підхід свідчить про зрілість української історіографії та її інтеграцію в європейський науковий простір [8, с. 18–22].

Окремий напрям сучасних досліджень становить вивчення репресій через призму історії національних меншин. У цих працях політичні репресії постають як складова радянської етнополітики, спрямованої на уніфікацію та централізацію. Дослідники доводять, що етнічний чинник відігравав суттєву роль у визначенні кола «ворогів народу». Аналіз репресій проти німців, поляків та інших національних груп дозволяє глибше зрозуміти механізми селекції жертв. Цей напрям істотно розширює аналітичні межі традиційних досліджень [11, с. 45–48; 16, с. 118–121].

Значний внесок у розробку теми зробили праці, присвячені взаємозв'язку політичних репресій і соціально-економічних процесів. У них репресії розглядаються як фактор, що суттєво вплинув на господарське життя, демографічну ситуацію та соціальну мобільність населення. Такий підхід дозволяє подолати вузьке розуміння репресій як виключно політичного інструменту. Він демонструє, що насильство було невід'ємною складовою сталінської моделі розвитку. У сучасній історіографії цей напрям набуває дедалі більшої популярності [15, с. 36–40].

Важливе місце у наукових дослідженнях займають праці, що аналізують репресивну політику на рівні окремих кампаній. Дослідження боротьби зі

«шкідництвом» в аграрному секторі дозволяють простежити, як економічні проблеми використовувалися владою для легітимації масових репресій. Такий мікроісторичний підхід дає змогу конкретизувати загальні висновки і показати механізми реалізації репресивної політики на практиці. Він є важливим доповненням до узагальнюючих досліджень [13, с. 190–195].

Особливу роль у сучасній історіографії відіграють електронні ресурси, зокрема Національний банк даних жертв політичних репресій. Цей ресурс став важливим інструментом не лише для науковців, а й для формування суспільної пам'яті. Його використання дозволяє перейти від статистичних узагальнень до персоніфікованого аналізу. Водночас дослідники наголошують на необхідності поєднання таких ресурсів із традиційними науковими методами. Саме в цьому поєднанні полягає потенціал сучасних досліджень [9].

Зарубіжна історіографія проблеми політичних репресій в Україні значною мірою розвивалася в межах ширших досліджень сталінізму та тоталітаризму. Західні дослідники акцентували увагу на порівняльному аналізі радянського досвіду з іншими тоталітарними режимами. У цих працях український матеріал часто розглядався як частина загальносоюзного контексту, що обмежувало можливості виявлення його специфіки. Водночас саме зарубіжна історіографія зробила значний внесок у розробку теоретичних моделей тоталітаризму. Ці напрацювання активно використовуються сучасними українськими дослідниками [8, с. 27–30].

Таблиця 1.3.

Основні напрями та етапи наукової розробки проблеми політичних репресій у Радянській Україні в українській та зарубіжній історіографії

№	Напрямок досліджень	Ключові представники та праці	Основні наукові акценти
1	Документально-архівний	Журнал «З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ»	Введення до обігу джерел каральних органів
2	Історіографія Великого терору	С. Кульчицький	Аналіз репресій 1937–1938 рр. як

			кульмінації сталінської політики
3	Узагальнюючі синтетичні дослідження	Колективні монографії	Репресії як системний елемент тоталітаризму
4	Соціально- економічний підхід	Аналітичні праці 2020–2022 рр.	Наслідки репресій для економіки і соціальної структури
5	Національний вимір репресій	Дослідження нацменшин	Репресії як складова радянської етнополітики
6	Мікроісторичні студії	Н. Романець	Аналіз окремих кампаній і механізмів терору
7	Біографічний та гуманітарний	Нац. банк даних жертв	Персоніфікація жертв і культура пам'яті
8	Зарубіжна історіографія	Західні дослідники сталінізму	Теоретичні моделі тоталітаризму

Матеріали, узагальнені в таблиці 1.3³, свідчать про суттєву еволюцію підходів до вивчення політичних репресій у Радянській Україні 1930-х років. На початкових етапах формування сучасної історіографії ключову роль відіграв документально-архівний напрям, спрямований на введення до наукового обігу матеріалів каральних органів. Саме публікація архівних документів створила підґрунтя для подолання радянських ідеологічних стереотипів і забезпечила емпіричну основу для подальших досліджень. Водночас ці джерела потребували глибокої наукової інтерпретації, що зумовило появу аналітичних праць [6, с. 14–16].

³ Джерело: узагальнено автором на основі [6, с. 12–16; 7, с. 4–23; 8, с. 18–30; 9; 10, с. 268–271; 11, с. 45–48; 12, с. 15–18; 13, с. 190–195; 14, с. 21–24; 15, с. 36–40; 16, с. 118–121].

Вагомим етапом розвитку історіографії стало формування концепції Великого терору як центрального елементу сталінської репресивної політики. У працях С. Кульчицького політичні репресії 1937–1938 років розглядаються не ізольовано, а як логічне продовження попередніх кампаній насильства. Такий підхід дозволив переосмислити масштаби репресій і виявити їх структурний характер. У межах цього напрямку було закладено підвалини для системного аналізу репресивної політики радянської влади в Україні [7, с. 10–14].

Подальший розвиток історіографії пов'язаний із появою узагальнюючих синтетичних досліджень, що поєднали політичний, соціальний і національний виміри проблеми. Колективні монографії останніх років демонструють прагнення до комплексного осмислення репресій як складової тоталітарного управління. Вони дозволяють інтегрувати український матеріал у ширший контекст досліджень сталінізму. Такий підхід свідчить про якісно новий рівень наукової рефлексії [8, с. 20–22].

Значного розвитку набули соціально-економічні та мікроісторичні дослідження, які зосереджуються на конкретних механізмах реалізації репресивної політики. Аналіз окремих кампаній, зокрема боротьби зі «шкідництвом», дозволяє виявити взаємозв'язок між економічними проблемами та політичним насильством. Ці праці доповнюють узагальнюючі дослідження, надаючи їм емпіричної глибини. Саме поєднання макро- та мікрорівнів аналізу є характерною рисою сучасної історіографії [13, с. 192–195].

Вагомим здобутком останніх років стало формування гуманітарного напрямку досліджень, орієнтованого на персоніфікацію жертв репресій. Створення електронних баз даних змінило фокус наукових і суспільних дискусій, надавши репресіям людського виміру. Це сприяє формуванню культури пам'яті та посиленню етичної складової історичних досліджень. Водночас такі ресурси потребують поєднання з традиційними методами історичного аналізу [9].

Зарубіжна історіографія, хоча й часто розглядала український матеріал у загальносоюзному контексті, зробила важливий внесок у теоретичне осмислення феномену тоталітаризму. Її напрацювання стали методологічною основою для багатьох сучасних українських досліджень. Поєднання українських емпіричних студій із західними теоретичними моделями створює передумови для подальшого розвитку історіографії репресій. Саме цей синтез забезпечує глибину й наукову зрілість сучасних досліджень [8, с. 27–30].

Отже, аналіз таблиці 1.3 дозволяє дійти висновку, що тема політичних репресій у Радянській Україні 1930-х років має високий рівень наукової розробки, але водночас зберігає значний дослідницький потенціал. Сучасна історіографія характеризується методологічним плюралізмом, активним використанням архівних джерел і прагненням до комплексного аналізу. Саме ці тенденції визначають перспективи подальших досліджень і обґрунтовують актуальність обраної теми в межах даної дипломної роботи [7, с. 21–23; 10, с. 268–271].

Таким чином, стан наукової розробки теми політичних репресій у Радянській Україні 1930-х років свідчить про її високий рівень опрацювання та водночас наявність дискусійних питань. Сучасна українська історіографія характеризується прагненням до комплексного аналізу, поєднання різних методологічних підходів і активного використання архівних джерел. Зарубіжні дослідження доповнюють цей процес, забезпечуючи теоретичну глибину та порівняльну перспективу. Саме синтез українських і зарубіжних наукових традицій створює основу для подальшого розвитку історіографії репресивної політики сталінського режиму в Україні [7, с. 21–23; 10, с. 268–271].

РОЗДІЛ 2.

ІСТОРІОГРАФІЯ ПОЛІТИЧНИХ РЕПРЕСІЙ В УРСР У 1930-х РОКАХ

2.1. Радянська історіографія політичних репресій

Радянська історіографія політичних репресій формувалася в умовах повної ідеологічної залежності науки від партійно-державної системи, що зумовлювало не лише обмеження проблематики досліджень, а й жорстке регулювання допустимих інтерпретацій історичних подій, унаслідок чого сама наука перетворювалася на інструмент політичної легітимації влади. У працях 1930–1950-х років репресії або взагалі не виокремлювалися як самостійний об'єкт аналізу, або подавалися у викривленому вигляді як нібито необхідний етап «загострення класової боротьби» в процесі побудови соціалізму, що дозволяло виправдовувати масове насильство логікою історичної доцільності.

Історики були змушені працювати в межах жорстко регламентованої марксистсько-ленінської методології, яка виключала можливість критичного осмислення ролі держави, партії та силових структур, а будь-які спроби альтернативного трактування могли розцінюватися як ідеологічні відхилення. Такий підхід формував одновимірний наратив, у якому держава постає як раціональний суб'єкт історичного прогресу, а репресії — як побічний, але виправданий механізм модернізації суспільства [23, с. 41–45].

У радянських узагальнюючих працях і підручниках домінувала схема, за якою соціальні конфлікти та кризові явища пояснювалися діяльністю «ворогів народу», «шкідників» або «контрреволюційних елементів», що дозволяло знеособити жертви репресій і перевести фокус уваги з відповідальності держави на абстрактні образи внутрішнього ворога. Така риторика формувала спрощене уявлення про складні соціальні процеси 1930-х років, зводячи їх до боротьби між «прогресивними» та «антирадянськими» силами, при цьому поза увагою залишалися реальні механізми функціонування каральної системи, масштаби людських втрат та соціально-психологічні наслідки терору. Навіть

статистичні матеріали, які інколи використовувалися в офіційних публікаціях, зазнавали селекції та ідеологічної корекції, що істотно знижувало їхню наукову цінність. У результаті радянська історіографія формувала стабільний міфологізований образ репресивної політики, який тривалий час визначав масову історичну свідомість [25, с. 70–72].

Певне розширення тематичних меж відбувалося в межах спеціалізованих досліджень, присвячених функціонуванню окремих державних інституцій, зокрема органів внутрішніх справ, однак і тут домінував апологетичний підхід, спрямований на демонстрацію ефективності та дисциплінарної ролі репресивних механізмів. Аналіз чисток у міліції УСРР подавався як необхідний інструмент кадрового оздоровлення та боротьби з порушеннями службової дисципліни, а не як прояв системного політичного терору, що фактично нівелювало питання правових і моральних наслідків таких кампаній. Подібна інтерпретація дозволяла легітимізувати насильство в управлінській практиці та створювала ілюзію раціонального адміністрування, приховуючи реальний масштаб репресивного втручання держави в життя суспільства. Навіть коли в текстах згадувалися окремі «перегини», вони подавалися як локальні відхилення, а не як структурна властивість тоталітарної системи [25, с. 73–75].

Характерною рисою радянської історіографії була персоналізація відповідальності за негативні явища шляхом перенесення акценту на діяльність окремих керівників або «ворожих агентів», що дозволяло зберігати позитивний образ політичної системи загалом і підтримувати тезу про її здатність до саморегуляції та виправлення помилок. Образ Й. Сталіна в офіційних працях тривалий час залишався сакралізованим, а навіть у період десталінізації критика обмежувалася визнанням «культу особи» без глибокого аналізу інституційних причин масового терору. У працях, які з'явилися пізніше, простежується тенденція до обережного розширення проблематики, однак структурні засади репресивної політики залишалися поза межами системного аналізу. Таким чином, історіографічний дискурс продовжував відтворювати

спрощені пояснювальні моделі, що не дозволяли адекватно осмислити складність політичних процесів 1930-х років [23, с. 112–118].

Суттєвим обмеженням радянських досліджень була закритість архівних фондів та суворий контроль над доступом до документальної бази, що змушувало істориків спиратися переважно на офіційно дозволені джерела, зокрема партійні постанови, звітну документацію та ідеологічно відредаговані публікації. У таких умовах критичний аналіз джерел втрачав сенс, адже сама структура інформаційного поля була спотвореною, а альтернативні наративи фактично блокувалися. Це призводило до формування замкненого кола, у якому наукові висновки підтверджували заздалегідь задані ідеологічні тези, а не емпіричні дані. Подібна ситуація істотно гальмувала розвиток історичної науки та унеможливлювала повноцінну міждисциплінарну дискусію щодо природи тоталітаризму та механізмів політичного насильства [28, с. 89–92].

Попри загальну консервативність радянської історіографії, у пізній радянський період простежуються поодинокі спроби змістити акцент у бік соціальної історії та аналізу повсякденних практик, що частково розширювало аналітичне поле досліджень. Однак ці підходи залишалися фрагментарними й не торкалися ключових питань відповідальності держави, масштабів терору та його довгострокових соціальних наслідків, оскільки вихід за межі дозволеного дискурсу був неможливим. Репресії продовжували функціонувати як «замовчуваний фон», а не як центральна проблема історичного аналізу, що зумовлювало поверховість інтерпретацій і збереження ідеологічних кліше. Лише з відкриттям архівів і трансформацією наукової парадигми наприкінці XX століття з'явилися передумови для принципово нового осмислення репресивної політики [28, с. 97–100].

Радянська історіографія політичних репресій характеризується системною обмеженістю, зумовленою ідеологічним тиском, закритістю джерельної бази та відсутністю академічної свободи, що призвело до формування спотвореної картини історичних процесів 1930-х років. Вона не лише не дала відповіді на ключові питання щодо природи, масштабів і

механізмів терору, а й заклала низку міфів, подолання яких стало одним із головних завдань сучасної історичної науки. Саме критичний аналіз радянської історіографії дозволяє виявити не лише прогалини у знаннях, а й методологічні пастки, які необхідно враховувати при подальшому дослідженні проблеми політичних репресій в Україні. Це створює теоретичне підґрунтя для переходу до аналізу пострадянських та зарубіжних інтерпретацій теми [22, с. 80–83].

Особливу увагу в радянських працях приділяли не аналізу соціальних наслідків репресій, а конструюванню образу «ворога народу», що дозволяло зняти з держави прямі моральні та політичні наслідки терору. Центральними темами залишалися боротьба з «кулацтвом», саботажниками та «шкідниками індустріалізації», при цьому конкретні факти масових арештів, депортацій і страти майже не висвітлювалися або подавалися у формі статистично стерильних звітів, які виправдовували дії влади. Така селекція інформації відображала ідеологічну логіку тоталітарної системи, де історія підпорядковувалася завданням легітимації влади і формуванню консолідованої соціальної свідомості. Аналіз тогочасних наукових видань показує, що будь-які згадки про «перегини» репресивного апарату обмежувалися локальними випадками та трактувалися як помилки окремих посадовців, а не як системний інструмент політичного тиску [23, с. 45–48].

Аспектом радянської історіографії був вибірковий підхід до персоналій і груп, які потрапляли під репресії. У працях рідко аналізувалися репресії проти української інтелігенції, культурної та наукової еліти, політичних діячів і селян, які не вписувалися в радянську ідеологічну логіку. Навпаки, увага концентрувалася на тих, хто був офіційно оголошений «ворогом», що дозволяло штучно підкреслити легітимність каральних заходів. У результаті радянська історіографія фактично формувала картину «необхідного терору», де репресії виступали елементом соціального прогресу, а не насильницьким втручанням у життя громадян [25, с. 71–73].

Слід окремо зазначити, що радянські дослідження практично ігнорували етнічний вимір репресій, зокрема боротьбу проти польської, єврейської та

української інтелігенції в регіональному аспекті, яка була особливо масштабною в 1920–1930-х роках. Публікації, що стосувалися етнічних чисток або репресій проти національних груп, були обмежені і зазвичай зведені до абстрактних згадок про «контрреволюційну діяльність», без конкретики щодо постраждалих осіб і масштабів переслідувань. Відсутність відкритих джерел та закритість архівів робили неможливим повноцінний аналіз причин і наслідків цих процесів, що фактично «стерло» з історичної пам'яті масові порушення прав людини та національні репресії [29, с. 820–825].

Попри ідеологічні обмеження, у радянській історіографії існували спроби вивчення внутрішньої логіки функціонування репресивних механізмів та чисток у державних структурах, зокрема в органах міліції та партійного апарату. Такі дослідження часто носили обмежений аналітичний характер і орієнтувалися на опис технічних аспектів «кадрового очищення» без критичного осмислення наслідків для суспільства. Наприклад, чистки в міліції УСРР подавалися як обґрунтований захід для забезпечення дисципліни та боротьби з саботажем, хоча насправді вони були частиною загальної системи політичного терору, що унеможливлювало об'єктивне осмислення соціальних втрат [25, с. 74–76].

Для наочності різниці між радянським підходом і сучасними дослідженнями можна подати схематичну таблицю, яка демонструє ключові аспекти репресій та спосіб їх висвітлення в радянських працях:

Таблиця 2.1.

Ключові аспекти репресій та спосіб їх висвітлення в радянських працях⁴

Аспект репресій	Висвітлення в радянській історіографії	Висвітлення у сучасних дослідженнях
Масштаб репресій	Часто замовчувалося або подавалося як «необхідні	Встановлюється на основі архівних даних, охоплює

⁴ Таблицю розроблено на основі джерел [23], [25], [29], [28].

	заходи» [23, с. 45–48]	мільйони жертв [21, с. 120–130]
Соціальні наслідки	Практично не аналізувалися, обмежувалися епізодичними «перегинами» [25, с. 71–73]	Аналізується вплив на інтелігенцію, селянство, культурну сферу [28, с. 90–95]
Етнічний вимір	Ігнорувався, репресії проти національних груп подавалися як боротьба з «контрреволюційними елементами» [29, с. 820–825]	Вивчаються системні етнічні чистки, депортації, переслідування національних еліт [29, с. 830–840]
Відповідальність керівництва	Перекладалася на окремих «шкідників», «ворогів народу», Сталін аполітизувався [23, с. 112–118]	Аналізуються політичні та ідеологічні механізми прийняття рішень, без персоналізації [24, с. 200–210]
Джерельна база	Обмежувалася партійними документами та публікаціями, закриті архіви [28, с. 89–92]	Відкриті архіви, слідчі справи, міжнародні порівняльні дослідження [26, с. 50–60]

Варто зазначити, що радянська історіографія не лише створювала міфологізований наратив про «необхідний терор», а й впливала на подальший розвиток досліджень навіть у пострадянський період. Багато сучасних наукових праць початково орієнтуються на деконструкцію радянських тез, аналізуючи, як ідеологічні фільтри викривили реальну картину подій і чому питання масових репресій залишалося табуованим. Такі дослідження дозволяють сучасним історикам відновити об'єктивну картину політичного терору, виявити масштаби етнічних чисток, репресій проти інтелігенції та національної еліти, а також зрозуміти, як пропагандистські наративи формували суспільну пам'ять [22, с. 81–83].

У радянських працях масові репресії проти селянства часто подавалися через призму колективізації та боротьби з «кулацьким класом», при цьому соціальні та економічні наслідки терору залишалися поза увагою істориків. Офіційна наука акцентувала на «необхідності» ліквідації «ворогів народу», а

численні арешти та депортації трактувалися як природна відповідь держави на саботаж та опір індустріалізації. Така подача дозволяла не тільки легітимізувати масове насильство, а й формувати у свідомості громадян уявлення про моральну правоту системи, в якій жертви репресій переставали бути суб'єктами історії і перетворювалися на статистичні показники або умовні символи «класової боротьби» [21, с. 145–150].

Особливу увагу радянські історики приділяли чисткам у партійних та державних органах, де репресії подавалися як інструмент підтримки дисципліни та підвищення ефективності управління. Висвітлювалися лише «успішні» приклади очищення кадрів, тоді як масові арешти та розстріли, що стосувалися невинних осіб або представників національної інтелігенції, залишалися поза увагою. Такий підхід дозволяв зберегти позитивний образ державного апарату, одночасно створюючи ілюзію об'єктивності та наукової аргументації, хоча насправді дослідження слугували підтримці офіційного наративу ідеологічної бездоганності системи [25, с. 75–77].

Аспектом радянської історіографії була практична відсутність аналізу етнічного виміру репресій, що особливо актуально для українського контексту 1930-х років. Репресії проти польської, єврейської, української інтелігенції та селянства або замовчувалися, або подавалися як боротьба з «контрреволюційними елементами», без конкретизації числа постраждалих і масштабів кампаній. Внаслідок цього формувався стереотип, що репресії мали «загальнорадянський характер» і не стосувалися національних груп, хоча сучасні дослідження підтверджують системність і цілеспрямованість етнічних чисток та переслідувань [29, с. 815–820; 30, с. 820–825].

Інструментом радянських істориків були методи селекції джерел і статистичних даних, які дозволяли створювати контрольовану картину минулого. Архівні документи, що були доступні, піддавалися ідеологічній редагуванню, а факти, які суперечили офіційному наративу, не включалися до публікацій. Навіть у випадках, коли публікувалися цифри арештів або розстрілів, їхня інтерпретація була спрямована на демонстрацію

«об'єктивності» та «необхідності» терору, а не на критичний аналіз соціальних, політичних і моральних наслідків. Це створювало ілюзію наукової обґрунтованості та водночас приховувало реальні масштаби і жорстокість репресій [28, с. 91–95].

Радянська історіографія систематично персоналізувала відповідальність за репресії, перекладаючи її на окремих «шкідників», «ворогів народу» або керівників місцевих органів, що дозволяло зберегти позитивний образ партійної та державної системи. Сталінський режим залишався апологетизованим, а критика культу особи та насильницької політики обмежувалася формальними деклараціями деєсталінізації, не торкаючись глибинних механізмів терору. Такий підхід залишав у свідомості радянського суспільства переконання в моральній правоті держави, маскував структурні проблеми системи та унеможлиблював формування критичної історичної свідомості. Аналіз цих тенденцій є ключовим для розуміння, чому радянські джерела не дозволяють безпосередньо реконструювати реальний масштаб і характер політичних репресій в Україні [23, с. 115–120; 25, с. 78–80].

Таким чином, радянська історіографія політичних репресій 1930-х років характеризується комплексом ідеологічних обмежень, вибірковістю джерельної бази та відсутністю критичного осмислення соціальних, національних і моральних аспектів терору, що стало ключовим викликом для сучасних дослідників у процесі реконструкції історичної правди. Водночас аналіз радянських наративів дозволяє виявити логіку системного заперечення насильства, персоналізацію відповідальності та маніпулятивні методи легітимації влади, що є необхідним етапом у побудові цілісного та аналітичного історіографічного огляду проблеми [23, с. 115–120; 25, с. 76–78].

2.2. Українська історіографія доби незалежності

Після здобуття незалежності України у 1991 році відкрилися нові можливості для вивчення політичних репресій радянської доби, що істотно

відрізнялося від радянського підходу, де дослідження перебували під постійним ідеологічним контролем. Українські історики почали системно аналізувати документи, які раніше були недоступні, включно з архівними справами органів НКВС, партійними та судовими матеріалами, що дозволило реконструювати масштаби репресивних кампаній та встановити конкретні соціальні та етнічні групи жертв. Водночас акцент зміщувався з політичної апології на соціально-політичний та моральний аспект насильства, що дозволяло більш комплексно оцінювати роль репресій у формуванні тоталітарного суспільства та їхній вплив на українську інтелігенцію, селянство і національні меншини [31, с. 88–112].

Особливістю пострадянських досліджень є вивчення етнічного аспекту репресій, зокрема політики щодо польської та єврейської інтелігенції, а також української національної еліти. Дослідження Т. Мартіна демонструють, що етнічні чистки в УСРР були системними та цілеспрямованими, а радянська держава активно використовувала ідеологічні та бюрократичні механізми для ліквідації політичних і культурних представників певних груп. Цей підхід дозволяє сучасним історикам не лише встановлювати масштаби репресій, але й аналізувати їх як частину ширшої стратегії контролю над населенням та придушення національної ідентичності [30, с. 813–861].

Українські наукові роботи другої половини 1990-х та 2000-х років підкреслюють вплив репресій на соціальну структуру країни та на динаміку політичних організацій. Дослідження Римара та Черв'ка показують, що Великий терор 1936–1938 років не лише знищив значну частину партійної та комуністичної еліти, а й серйозно вплинув на діяльність Третього інтернаціоналу, створивши вакуум у керівних структурах і підбиваючи ефективність міжнародної політики Радянського Союзу. Такі роботи демонструють, що політичні репресії мали не лише локальний, внутрішній ефект, а й серйозні зовнішньополітичні наслідки, що стало важливим напрямом української історіографії доби незалежності [32, с. 359–380].

Література Л. Віоли та Д. Ширера підкреслює, що масові арешти, страти та депортації не обмежувалися політичними колами, а охоплювали широкі

верстви населення, породжуючи атмосферу страху і підпорядкування державі. Вивчення архівів НКВС дозволяє реконструювати внутрішні механізми контролю, причини обрання конкретних жертв і соціальні наслідки кампаній, що дозволяє сучасній українській історіографії виробляти більш точні і комплексні оцінки політичного терору. Особливий акцент робиться на взаємозв'язку між репресіями та культурною, науковою та освітньою сферою, що підкреслює системність і продуманість радянської політики [33, с. 505–534; 36, с. 321–344].

Сучасні українські історики також активно порівнюють внутрішню політику Радянського Союзу в Україні з міжнародним контекстом. Дослідження Т. Снайдера показують, що українські землі були однією з ключових територій, де політика Сталіна поєднувала класові та етнічні репресії, що значно вплинуло на демографічну ситуацію та розвиток національної ідентичності. Українська історіографія доби незалежності активно інтегрує ці міжнародні порівняльні підходи, що дозволяє більш об'єктивно оцінювати масштаби терору та його багатовимірні наслідки для суспільства [34, с. 120–145; 35, с. 150–175].

Для наочності відмінностей між радянською та українською пострадянською інтерпретацією політичних репресій можна подати таблицю, яка відображає основні зміни в підходах до висвітлення різних аспектів терору:

Таблиця 2.2.

Основні зміни в підходах до висвітлення різних аспектів терору⁵

Аспект репресій	Радянська історіографія	Українська пострадянська історіографія
Масштаб репресій	Замовчування або зведення до «класової боротьби» [23, с. 45–48]	Встановлення точних цифр на основі архівів НКВС, включно з етнічними групами [31, с. 95–100; 36, с. 330–335]
Жертви	Персоналізація через «шкідників» та «ворогів	Аналіз соціальних груп, етнічних та професійних

⁵ Таблицю розроблено на основі джерел [23], [25], [28].

	народу», ігнорування селянства і національної інтелігенції [25, с. 71–73]	категорій, включно з інтелігенцією та науковцями [37, с. 395–400; 40, с. 200–210]
Механізми репресій	Абстрактні та ідеологічно виправдані «чистки» [28, с. 89–92]	Вивчення організаційних та бюрократичних механізмів НКВС, внутрішніх інструкцій і протоколів [33, с. 510–520; 40, с. 215–225]
Соціальні та культурні наслідки	Ігнорувалися, зосередження на легітимізації дій влади [23, с. 115–118]	Аналіз впливу на культуру, освіту, науку та локальні спільноти [31, с. 100–110; 34, с. 140–145]
Зовнішньополітичний ефект	Не висвітлювався	Вивчення впливу репресій на роботу Третього інтернаціоналу та міжнародні відносини [32, с. 360–370]

Одним із ключових напрямів сучасної української історіографії є детальне вивчення впливу репресій на наукову та культурну інтелігенцію, що стало однією з центральних жертв Великого терору 1936–1938 років. Дослідження Л. Віоли та М. Юнге підкреслюють, що систематичне знищення представників наукових, педагогічних та культурних сфер не лише порушило розвиток освіти та науки, а й призвело до розриву між поколіннями фахівців, що зумовило довгострокові негативні наслідки для формування української національної ідентичності. Сучасні роботи демонструють, що радянська історіографія принципово не визнавала ці втрати і навіть не фіксувала масовість таких кампаній, тоді як пострадянські дослідження дозволяють встановити конкретні цифри арештів і страчень, включно з аналізом регіональної диференціації та професійної належності жертв [40, с. 210–220].

Напрямом є аналіз взаємодії репресій та селянства, особливо в контексті колективізації та голодомору. Українські дослідники, опираючись на архівні дані та міжнародні порівняння, показують, що масові арешти, депортації та примусове вилучення продовольства були елементом комплексної стратегії

контролю над населенням і забезпеченням підпорядкування державі. Ці кампанії не тільки знищували реальні чи потенційні «класові» загрози, а й формували атмосферу страху, що мала довготривалий психологічний і соціальний ефект. Сучасна українська історіографія виділяє ці процеси як системні та цілеспрямовані, тоді як радянські джерела зводили їх до «боротьби з кулацтвом», при цьому жодних соціальних наслідків не аналізувалися [34, с. 220–230; 36, с. 328–332].

Особливу увагу сучасні історики приділяють етнічним аспектам репресій, зокрема кампаніям проти польської, єврейської та української інтелігенції в регіонах, де національна активність була помітною. Дослідження Т. Мартіна та Л. Віоли показують, що ці кампанії носили системний характер і координувалися на центральному рівні, використовуючи бюрократичні механізми НКВС. Українська історіографія доби незалежності дає змогу розрізняти соціальні та етнічні мотиви репресій, встановлювати зв'язок між ідеологічними засадами влади та практичними методами придушення опору, що суттєво відрізняється від радянської традиції замовчування або універсалізації терору [30, с. 813–861; 37, с. 395–400].

Серед нових підходів варто відзначити інтеграцію пострадянськими українськими істориками міжнародного контексту. Дослідження Т. Снайдера демонструють, що політика Сталіна на українських землях була частиною ширшої стратегії, що поєднувала класові та етнічні чистки, і впливала не лише на внутрішню, а й на зовнішню політику СРСР. Це дозволяє сучасним дослідникам оцінювати політичні репресії в комплексі міжнародних подій, зокрема взаємодії з Третім інтернаціоналом і сусідніми державами, а також їхній вплив на демографічну та соціальну структуру України [32, с. 360–370; 34, с. 140–145].

Українські історики активно вивчають також внутрішні механізми НКВС, що дозволяє відтворювати логіку прийняття рішень і процес відбору жертв репресій. Аналіз архівних справ показує, що кадрові чистки та політичні переслідування були ретельно структуровані, і в багатьох випадках арешти

здійснювалися за попередньо підготовленими списками. Пострадянська історіографія демонструє, що радянські джерела подібну системність зазвичай замовчували або представляли як випадкові «чистки», що істотно спотворювало історичну картину [33, с. 510–520; 40, с. 215–225].

Дослідження *Repression and Memory in Soviet Ukraine* показують, що постійна атмосфера страху, стеження та контролю впливала на поведінку населення, знижувала рівень суспільної активності та формувала модель пасивної адаптації. Українська історіографія доби незалежності активно реконструює ці процеси, аналізуючи не лише статистичні дані про арешти та страти, а й свідчення очевидців, листування, щоденники та інші джерела, що дозволяє побачити багатовимірний вплив репресій на життя суспільства [31, с. 88–112].

Компонентом сучасної інтерпретації є також судова історія та дослідження покарання виконавців терору. Роботи Л. Віоли показують, що судові процеси над сталінськими репресорами стали не лише інструментом покарання, а й способом публічного усвідомлення масштабів терору, що відкривало нові можливості для дослідження системних механізмів насильства і відповідальності керівництва. Цей підхід дозволяє історикам з одного боку реконструювати роботу репресивного апарату, а з іншого — оцінювати моральні та правові аспекти політики терору, що раніше залишалися поза увагою радянських досліджень [38, с. 285–312; 40, с. 320–330].

Українська пострадянська історіографія робить акцент на синтезі соціальної, політичної, етнічної та культурної історії, що дозволяє більш цілісно оцінювати політичні репресії 1930-х років. Вона не лише відновлює числові показники жертв, масштаби кампаній та регіональні відмінності, а й реконструює людський вимір терору — вплив на сім'ї, спільноти та національні еліти. Завдяки такому підходу формується багатовимірний і комплексний образ політичних репресій, який дозволяє об'єктивно оцінювати соціальні, культурні та політичні наслідки терору для України [31, с. 102–110; 40, с. 335–345].

Таким чином, українська історіографія доби незалежності демонструє системний і комплексний підхід до вивчення політичних репресій, що включає аналіз соціальних, етнічних, культурних та міжнародних аспектів. Вона дозволяє не лише реконструювати реальні масштаби терору, а й оцінити його наслідки для різних верств населення, включно з інтелігенцією, науковцями та етнічними меншинами. Сучасні дослідження виходять за межі радянської ідеологічної парадигми, інтегрують міжнародні порівняльні підходи та застосовують нові методології роботи з архівними джерелами, що робить історіографію доби незалежності ключовим етапом у формуванні цілісного наукового розуміння політичних репресій в Україні [30, с. 830–840; 40, с. 320–330].

2.3. Зарубіжні дослідження проблеми політичних репресій в Україні

Зарубіжна історіографія політичних репресій в Україні, особливо щодо 1930-х років, характеризується комплексним підходом до вивчення соціальних, етнічних і політичних аспектів терору. Західні дослідники розглядають радянські репресії не лише як внутрішньополітичне явище, а й як елемент ширшої тоталітарної стратегії Сталіна, що поєднувала класові чистки, етнічні кампанії та контроль над економікою. Такі роботи надають значну увагу використанню архівних матеріалів, включно з документами НКВС, слідчими справами та внутрішніми партійними записами, що дозволяє реконструювати реальні масштаби терору та його соціальні наслідки, часто набагато більші, ніж це показувала радянська історіографія [21, с. 200–220; 23, с. 110–115].

Анна Епплбаум у своїй монографії детально аналізує голодомор 1932–1933 років як складову частину політики репресій і контролю над українським селянством. Авторка показує, що масовий терор проти селян не був випадковим або локальним явищем, а системним інструментом держави для придушення потенційного спротиву та забезпечення централізованого контролю над

продовольчими ресурсами. Зарубіжні дослідники акцентують на взаємозв'язку між економічною політикою і політичним терором, що дозволяє краще зрозуміти багатовимірну природу репресій у СРСР, а також встановити чіткий причинно-наслідковий зв'язок між колективізацією, штучним голодом та арештами і депортаціями селян [21, с. 350–370; 22, с. 80–85].

Дослідження С. Фіцпатрика значною мірою фокусуються на політичних чистках у керівних структурах партії та держави, аналізуючи динаміку внутрішньої боротьби за владу в Радянському Союзі. Його роботи показують, що політичні репресії були не лише інструментом підтримки дисципліни в апараті, а й засобом консолідації влади Сталіна, де жертви вибиралися на основі соціального, професійного та політичного критерію. Зарубіжна історіографія приділяє увагу мотивації керівництва, внутрішньому механізму організації чисток, а також їхньому впливу на ефективність функціонування державного апарату, що дозволяє відтворити комплексну картину радянського терору [23, с. 115–120; 24, с. 118–125].

Т. Мартін у своїх роботах аналізує етнічний аспект репресій в Україні, наголошуючи на системності переслідувань національних меншин. Автор встановлює, що політика щодо польської, єврейської та української інтелігенції мала централізований характер і координувалася на рівні Кремля, що підтверджує тезу про цілеспрямоване етнічне очищення як невід'ємний елемент сталінської політики. Зарубіжні дослідники відзначають, що радянська історіографія замовчувала цей аспект, тоді як сучасні роботи дозволяють встановити конкретні цифри постраждалих і масштаб кампаній, а також проводити порівняльний аналіз між регіонами [29, с. 820–830; 30, с. 825–835].

Особливу увагу зарубіжні історики приділяють архівним і джерельним методам дослідження. Аналіз слідчих справ, протоколів засідань та внутрішніх документів НКВС дозволяє відтворити логіку прийняття рішень, процедури відбору жертв та масштаби виконання репресивних планів. Це робить можливим не лише встановлення кількісних показників арештів і страчень, а й реконструкцію соціальної, професійної та етнічної структури постраждалих.

Зарубіжні дослідження приділяють особливу увагу як письмовим джерелам, так і усним свідченням, що створює більш повну і багатовимірну картину політичних репресій в Україні [26, с. 50–60; 27, с. 230–240].

Аналітичний фокус зарубіжних робіт також включає вплив репресій на демографічні та соціальні процеси. Дослідження Л. Віоли показують, що масові арешти та страти не лише руйнували інтелектуальну та політичну еліту, а й мали довготривалі наслідки для соціальної структури міст і сіл, порушуючи міжпоколінні зв'язки і культурну передачу знань. Зарубіжна історіографія демонструє, що політичні репресії в Україні були системним і багатовимірним явищем, що охоплювало економічну, соціальну, політичну та культурну сфери, що значно розширює поле досліджень порівняно з радянською традицією [25, с. 72–77; 28, с. 90–100].

Західні автори активно порівнюють український досвід із іншими радянськими республіками, показуючи специфіку місцевих механізмів репресій. Це дозволяє оцінити, як регіональні особливості, демографічна структура та національні відмінності впливали на масштаби та характер терору. Дослідження Applebaum і Fitzpatrick демонструють, що Україна стала особливо вразливою територією через поєднання селянської та національної проблематики, а також високого рівня інтелектуальної активності населення, що робило її стратегічно важливим об'єктом для сталінського режиму [21, с. 400–420; 23, с. 125–130].

Однією з характерних рис зарубіжних досліджень є акцент на індивідуальні історії жертв та виконавців репресій, що дозволяє реконструювати соціальні та психологічні наслідки терору. Дослідники використовують слідчі справи, листування, щоденники та спогади, щоб показати, як радянський репресивний апарат впливав на життя окремих людей та їхніх родин. Такий підхід дозволяє не лише встановлювати цифри арештів і страчень, а й відтворювати контекст дій держави, мотиви керівництва та реакцію суспільства, що значно розширює поле історіографічного аналізу [21, с. 450–460; 26, с. 50–55].

Зарубіжні дослідники також приділяють увагу інституційному аспекту репресій. Роботи С. Фіцпатрика демонструють, що НКВС функціонував як складний бюрократичний механізм, де чітко розподілялися обов'язки між центральними і регіональними органами, а арешти та страти відбувалися за попередньо підготовленими планами. Такий детальний аналіз дозволяє виявити закономірності прийняття рішень і механізми «масового виробництва» жертв, що раніше залишалися невідомими через закритість радянських джерел [23, с. 120–125; 24, с. 128–135].

Дослідження Applebaum підкреслюють тісний взаємозв'язок економічної та політичної політики радянської влади. Голодування, примусова колективізація та репресії проти селян виступали частиною єдиної системи контролю над населенням. Це дозволяє зарубіжним історикам оцінювати політичні репресії як складну соціально-економічну стратегію, де різні види насильства взаємодіють для досягнення державних цілей [21, с. 370–390].

Особливу увагу приділяють вивченню етнічного виміру терору. Роботи Т. Мартіна показують, що політика радянської держави щодо польської та єврейської інтелігенції була системною і централізованою. Зарубіжні дослідники детально реконструюють механізми відбору жертв, методи переслідувань та соціальні наслідки для регіонів, що підкреслює багатовимірний характер репресій і відрізняє сучасну історіографію від радянської [29, с. 820–830; 30, с. 830–840].

Значну увагу привертає і вплив політичного терору на інтелектуальні та наукові кола. Роботи Л. Віоли демонструють, що масові арешти і страти науковців та культурних діячів призвели до серйозного розриву у розвитку освіти, науки та культури, що мав довгострокові наслідки для суспільства. Зарубіжна історіографія аналізує не лише масштаби втрат, а й відновлює процес формування атмосфери страху та самоцензури, що гальмувало розвиток критичного мислення [38, с. 285–312; 21, с. 420–430].

Дослідники також активно використовують порівняльний підхід, зіставляючи український досвід репресій з іншими республіками СРСР. Це

дозволяє виявляти специфіку локальних механізмів терору, роль етнічного та соціального чинника, а також вплив регіональної політики на масштаби репресій. Такі порівняння показують, що Україна через свою соціальну та національну специфіку була особливо уразливою територією для радянських репресій [23, с. 130–135; 21, с. 440–450].

Зарубіжні історики досліджують, як постійний страх, масові арешти та стратні кампанії формували пасивну адаптацію населення, обмежували суспільну активність та впливали на міжпоколінні зв'язки. Такі роботи підкреслюють, що політичний терор мав не лише короткостроковий ефект, а й тривалий соціальний вплив на українське суспільство [22, с. 85–95; 21, с. 460–470].

Значним напрямом є дослідження ролі виконавців репресій та механізмів відповідальності. Роботи Л. Віули показують, що судові процеси над членами НКВС відкривали нові можливості для дослідження логіки системного насильства та моральної відповідальності керівництва. Це дозволяє зарубіжним історикам комплексно оцінювати як масштаби репресій, так і етичний вимір державного насильства [39, с. 290–300; 40, с. 330–340].

Додатково акцент робиться на регіональних аспектах репресій. Вивчення справ конкретних областей, таких як Уманський регіон або Харківська область, дозволяє реконструювати локальні особливості проведення чисток, їхню соціальну структуру та вплив на етнічні спільноти. Зарубіжні автори підкреслюють, що навіть у межах однієї республіки існували значні відмінності за інтенсивністю терору та методами його проведення [27, с. 230–240; 25, с. 70–75].

Зарубіжна історіографія дозволяє систематизувати різні типи репресій, зокрема масові арешти, депортації, страти та соціально-економічні заходи примусу. Це створює можливість комплексного порівняння різних видів терору та їхнього впливу на населення. Такий підхід допомагає відтворювати історичний контекст політичних репресій і пояснювати їх як частину загальної стратегії сталінського режиму [21, с. 470–480; 23, с. 135–140].

Для наочності різноманітних підходів зарубіжних істориків можна подати таблицю, яка демонструє ключові відмінності методології та акцентів у дослідженні політичних репресій в Україні:

Таблиця 2.3.

Акценти у дослідженні політичних репресій в Україні

Автор/Дослідження	Основний акцент	Джерельна база	Методологія	Основні висновки
Applebaum, 2017	Голодомор та терор проти селян	Архівні документи, листи, щоденники	Соціально-економічний та політичний аналіз	Репресії були системною державною політикою, що поєднувала голод і арешти [21, с. 370–390]
Fitzpatrick, 2017	Чистки в партійних і державних структурах	Протоколи засідань, внутрішні документи	Політичний та бюрократичний аналіз	Репресії слугували консолідації влади та дисципліні апарату [23, с. 120–125]
Martin, 2019	Етнічний аспект репресій	Архівні справи НКВС	Порівняльний і кількісний аналіз	Політика щодо національних меншин була централізованою та системною [30, с. 830–840]
Viola, 2020	Інтелігенція і культурні наслідки	Судові справи, архіви	Соціальний і психологічний аналіз	Репресії руйнували освітню та культурну сферу, формували атмосферу страху [38, с. 285–312]
Dovbnia, 2018	Регіональний аспект	Регіональні архіви, статистика	Соціально-демографічний аналіз	Репресії відрізнялися за інтенсивністю в різних областях [22, с. 85–95]

Така таблиця⁶ демонструє системність підходів зарубіжних істориків, які поєднують соціальний, політичний, етнічний та регіональний аспекти репресій. Вона також наочно показує різницю між радянськими джерелами, які ідеологізовано замовчували масовий характер терору, і сучасними міжнародними дослідженнями, що дозволяють оцінити політичні репресії у всіх їхніх вимірах.

Слід зазначити, що зарубіжна історіографія формує більш комплексне, багатовимірне бачення політичних репресій в Україні, поєднуючи аналіз соціальних, етнічних, політичних та демографічних аспектів. Вона дозволяє не лише встановлювати масштаби терору і конкретні цифри жертв, а й оцінювати його наслідки для національної ідентичності, соціальної структури та культурного розвитку. Порівняння підходів радянської, пострадянської та зарубіжної історіографії демонструє, наскільки важливим є використання архівних джерел, методів кількісного та якісного аналізу, а також інтеграція міжнародних порівнянь для об'єктивного оцінювання політичних репресій [21, с. 530–550; 29, с. 835–845].

Політичні репресії в Радянській Україні 1930-х років виступають складним соціально-політичним феноменом, що поєднував економічний, ідеологічний та етнічний контроль з насильницькими методами державного впливу. Аналіз наукових робіт демонструє, що ці репресії не були хаотичними або випадковими, а представляли собою системну політику сталінського режиму, спрямовану на консолідацію влади, ліквідацію потенційної опозиції та контроль над населенням. Масові чистки, депортації, арешти та страти впливали на всі соціальні верстви, від селян і робітників до наукової та культурної еліти, формуючи атмосферу страху, яка гальмувала розвиток суспільства і пригнічувала будь-які форми соціальної активності.

⁶ Таблицю розроблено на основі джерел [22], [38], [21], [23].

Одним із головних напрямів дослідження є вплив репресій на інтелектуальну та культурну сферу. Масові арешти науковців, педагогів, письменників і діячів мистецтва не лише призводили до фізичного знищення людей, а й руйнували цілі галузі знань, створюючи вакуум у освіті та культурному розвитку. Ця складова репресій мала довгостроковий ефект, який проявлявся у відставанні наукових і освітніх інститутів, втраті кадрів та перерваних культурних традиціях, що значною мірою визначало соціально-культурний ландшафт України на наступні десятиліття.

Масові репресії проти селянства та робітничих верств відображали специфіку тоталітарної державної політики, де соціальний контроль поєднувався з економічним примусом. Репресії в селянських районах супроводжувалися насильницькою колективізацією, вилученням продовольства та депортаціями, що призводило до голоду, соціальної дезорганізації та демографічних втрат. Такий комплексний вплив не лише карав окремих людей, а й змінював структуру громади, руйнуючи традиційні зв'язки, підриваючи соціальну стабільність і формуючи механізми пасивної адаптації, які зберігалися в суспільстві ще десятиліттями.

Особливу увагу слід приділити етнічним аспектам політичного терору. Репресивна політика мала чітко виражений етнокультурний вимір, що проявлявся у переслідуваннях польської, єврейської та української інтелігенції, а також представників національних меншин у різних регіонах республіки. Вивчення цих кампаній показує, що політика держави поєднувала ідеологічні та етнічні мотиви, що дозволяло розглядати репресії як елемент системного управління соціальними та національними процесами. Цей аспект репресій має ключове значення для розуміння формування етнічної ідентичності та демографічної структури України в радянський період.

Значним напрямом дослідження є регіональна специфіка репресій. Архівні та статистичні дані дозволяють відтворити відмінності у масштабах і методах проведення репресивних кампаній у різних областях України, що демонструє складність і багатовимірність політичного терору. Виявляються як

локальні варіації у плануванні та реалізації арештів і депортацій, так і закономірності, що відображають централізовану політику Сталіна. Такий підхід дає змогу оцінити не лише масштаби репресій, а й механізми їхньої реалізації та взаємодію з місцевими соціальними і політичними структурами.

Соціальні наслідки репресій були масштабними і комплексними. Вони охоплювали не лише втрату людських ресурсів, а й зміну соціальної структури, порушення міжпоколінних зв'язків, підриг традиційних форм взаємодії в громадах та формування атмосфери страху. Репресії також сприяли встановленню моделі пасивної поведінки, що мала довготривалий ефект на суспільну активність і громадську свідомість. Аналіз цих процесів дозволяє зрозуміти, як політика насильства впливала на соціальну динаміку і формування колективної пам'яті.

Історіографічні дослідження також висвітлюють проблему комплексного відновлення історичної правди. Радянська історіографія принципово замовчувала масштаби і соціальні наслідки терору, що створювало спотворену картину минулого. Сучасні українські та зарубіжні дослідження надають можливість реконструювати не лише фактичні дані про арешти, страти та депортації, а й оцінити політичні, соціальні, культурні та етнічні аспекти репресій, що дозволяє формувати більш об'єктивне та багатовимірне уявлення про цей період.

Остаточним висновком розділу є усвідомлення того, що політичні репресії 1930-х років в Україні були системним, багатовимірним та централізованим явищем, яке мало глибокий вплив на всі сфери життя суспільства. Вони поєднували економічний, політичний і культурний контроль з насильницькими методами управління, що робило їх одночасно інструментом влади і механізмом соціальної дезорганізації. Аналітичний огляд показує, що тільки комплексне використання архівних матеріалів, статистичних даних і соціально-культурного аналізу дозволяє відтворити повну картину цих подій і оцінити їхню довготривалу роль у формуванні соціальної і політичної структури України.

РОЗДІЛ 3.

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ТА ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ РЕПРЕСІЙ

3.1. Репресії проти української інтелігенції та національної еліти в історіографії

Репресії проти української інтелігенції та національної еліти у 1930-х роках займають важливе місце в сучасній радянській історіографії терору, оскільки ця соціальна група втілює культурну автономію суспільства, історичну пам'ять та інтелектуальний потенціал [28, с. 88–91; 31, с. 90–95; 36, с. 323–327]. Дослідники поступово відмовилися від точки зору, що репресії є просто інструментом політичного контролю, і натомість розглядають їх як складний механізм соціальної трансформації, спрямований на знищення інших символів центрів влади [33, с. 507–512; 34, с. 212–219].

У цьому контексті український випадок має особливу аналітичну цінність, оскільки він поєднує логіку управління імперською периферією, етнічні чинники та особливості політичної мобілізації між двома світовими війнами [29, с. 820–827; 35, с. 228–236]. Історичний дискурс показує, що історичні дослідження еволюціонували від емпіричних описів окремих хвиль терору до побудови пояснювальних моделей, що поєднують політичну історію, соціологію насильства та дослідження пам'яті [31, с. 98–103; 40, с. 41–49].

У працях Н. Литвин та В. Разицького репресії проти українських наукових інтелектуалів пояснюються як частина філософської логіки тоталітарної політики, спрямованої на уніфікацію світоглядів та ліквідацію автономних інтелектуальних середовищ [28, с. 92–96]. Автори демонструють, що радянська влада розглядала інтелектуалів не лише як потенційні джерела політичної нелояльності, а й як інструменти для альтернативних епістемологічних моделей, здатних порушити монополію марксистсько-ленінської догми [28, с. 97–101]. Аналіз матеріалів опитування, змін у наукових

установах та ідеологічних рухів виявляє системний характер репресивного впливу, який поєднує фізичне усунення, професійну маргіналізацію та символічне приниження наукової спільноти [28, с. 101–105].

Такий підхід дозволяє нам інтерпретувати репресії як раціоналізований, довгостроковий інструмент культурної трансформації, а не як хаотичний спалах насильства. У західній історіографії Т. Мартін зробив значний внесок у концептуалізацію репресій національних еліт. Він досліджував радянську політику 1930-х років з точки зору контрольованої національної трансформації та поступового розпаду практик індигенізації [29, с. 818–824; 30, с. 825–831].

На його думку, репресії були не лише каральною, а й превентивною діяльністю, спрямованою на усунення потенційних сил у складі республік, які могли б мати інші погляди. Слідуючи цій логіці, українські інтелектуали розглядалися як соціальний прошарок, здатний мобілізувати масову підтримку навколо культурного та історичного наративу, несумісного з радянською централізованою ідентичністю. Тому репресивна політика виглядала як інструмент реструктуризації соціальних структур, а не просто реакція на реальні чи уявні політичні загрози.

Мартін також вказує на те, що механізми інституційної ізоляції національних еліт досягаються шляхом кадрових чисток, реструктуризації освітніх та наукових установ, а також запровадження жорсткого ідеологічного контролю [29, с. 832–839]. Ці процеси, що супроводжувалися формуванням образу внутрішнього ворога, легітимізували масові арешти та депортації в очах ширшої соціальної групи. В Україні це проявилось в криміналізації руху культурного відродження 1920-х років та поступовій маргіналізації україноцентричних інтелектуальних програм з публічної сфери. Історична цінність такого підходу полягає в його здатності пояснити логіку ескалації репресій, розглядаючи її не як результат ірраціональних страхів режиму, а як частину довгострокової політичної стратегії.

У своїй роботі Д. Ширар детально аналізує взаємодію між центральним репресивним апаратом та місцевою владою, зосереджуючись на соціальній

динаміці масового насильства та ролі НКВС у створенні атмосфери постійної загрози [33, с. 510–518]. Це свідчить про те, що репресії не були повністю нав'язані центральним урядом зверху донизу, а радше значною мірою підтримувалися через спонтанні місцеві дії, міжвідомчу конкуренцію та бажання місцевих еліт продемонструвати лояльність до центрального уряду. Для українських інтелектуалів це означало численні канали ризику, причому навіть обмежений професійний чи культурний обмін потенційно міг інтерпретуватися як ознака нелояльності. Такий аналітичний підхід допомагає нам краще зрозуміти, чому масштаби місцевих репресій часто перевищують заздалегідь встановлені квоти.

Соціологічний вимір тероризму, запропонований Гілларом, доповнює концепцію про те, що інтелектуали, як вразлива соціальна група, включені до стійкої мережі символічного контролю [33, с. 519–524]. Репресії не лише змінили склад персоналу наукових та культурних установ, але й змінили моделі професійної поведінки, що призвело до самоцензури, фрагментації академічної спільноти та втрати горизонтальних зв'язків. У цьому сенсі тероризм став механізмом довгострокової деінституціоналізації середовища знань. З історичної точки зору це дозволяє нам перейти від підрахунку кількості жертв до аналізу структурних наслідків насильства.

Праця Т. Снайдера розкриває важливі гуманітарні та порівняльні виміри проблеми репресій національних еліт, розміщуючи український досвід у ширшому контексті «кривавих земель» Центральної та Східної Європи [34, с. 201–214; 35, с. 219–231]. Автор наголошує на взаємодії сталінських та нацистських планів насильства, взаємодії, яка накопичувала та зрештою руйнувала соціальні структури. Українські інтелектуали опинилися подвійно вразливими: політична лояльність не гарантувала безпеки, а культурна діяльність могла бути інтерпретована як політичний виклик. Така перспектива дозволяє нам вийти за межі національних наративів та інтегрувати український досвід в історію загальноєвропейських масових репресій.

Водночас Снайдер наголошував на моральних та антропологічних вимірах тероризму, вказуючи на те, що тероризм призводить до деградації соціальної довіри, норм солідарності та відповідальності за знання [34, с. 233–241]. В інтелектуальних колах це означає не лише фізичне каліцтво окремих осіб, а й руйнування традицій передачі знань, культурної безперервності та інституційної пам'яті. Історична цінність цього підходу полягає в поєднанні кількісного аналізу втрат з якісною оцінкою цивілізаційних наслідків насильства. Це сприяє всебічному розумінню багатовимірного історичного процесу репресій.

Л. Віола зробила значний внесок у дослідження механізмів відповідальності та пам'яті терористів, аналізуючи судові процеси над сталінськими чиновниками та трансформацію образу репресивних інституцій у пізньо- та пострадянській історіографії [38, с. 289–295; 39, с. 300–307]. Автор зазначає, що інтерпретація злочину часто зміщується від системного до індивідуального рівня, що дозволило радянській системі певною мірою зберегти свою легітимність. Це є вирішальним для вивчення репресій проти інтелектуалів, оскільки акцент на індивідуальній вині зменшує видимість структурних коренів занепаду культурної еліти. Такий дослідницький підхід дає змогу критично осмислювати механізми історичної відповідальності.

Окремий вимір аналізу Віоли пов'язаний із проблемою антисемітизму в радянських репресивних структурах та його впливом на кадрову політику і практики насильства в Україні [37, с. 396–402]. Автор розкриває складність етнічної ідентичності в НКВС (Народному комісаріаті внутрішніх справ) та механізми, що формують образ «внутрішнього ворога», навіть усередині репресивного апарату. Це дозволяє нам розширити наше розуміння репресій державної еліти до багаторівневого процесу, де етнічні, ідеологічні та соціальні фактори взаємодіють непередбачуваним чином. З історичної точки зору, такий підхід спонукає нас відмовитися від пояснень, заснованих на окремих факторах.

Колективна монографія під редакцією Л. Віоли та М. Юнге пропонує мікроісторичний аналіз фінальної фази Великого терору в Україні, акцентуючи увагу на локальних практиках насильства та повсякденній логіці функціонування репресивного механізму [40, с. 112–124]. Автори реконструюють соціальні характеристики як жертв, так і порушників, показуючи, що інтелектуали часто є мішенями атак, що підживлюються складною взаємодією професійних мереж, політичної недовіри та випадковості. Такий підхід дозволяє нам розбити уявлення про репресії як повністю централізований та механізований процес. Натомість ми бачимо складну систему взаємодій, де окремі рішення можуть мати фатальні наслідки.

Питання впливу Великого терору на міжнародні інтелектуальні та політичні мережі розглядається у працях І. Римара та О. Черевка, які аналізують трансформацію діяльності Комінтерну в умовах масових чисток [32, с. 362–369]. Хоча їхні дослідження не обмежувалися Україною, отримані результати дозволяють простежити, як репресії руйнували транснаціональні зв'язки серед інтелектуальної еліти та обмежували поширення ідей. Для українських інтелектуалів це означало втрату доступу до міжнародного академічного простору та ізоляцію від різних інтелектуальних традицій. Тому репресії вплинули не лише на внутрішню політику України, а й на світову культуру.

Важливим напрямом сучасної історіографії є дослідження пам'яті про репресії та механізмів їхнього переосмислення у пострадянський період [31, с. 101–108]. Автори наголошують, що відновлення імен пригнічених інтелектуальних постатей неминуче пов'язане з інтерпретаційними конфліктами, політизацією історії та наративною конкуренцією. Це впливає на формування національної ідентичності та побудову сучасних моделей історичної відповідальності. У цьому сенсі історія функціонує не лише як когнітивний інструмент, а й як засіб соціального конструювання.

Загалом аналіз сучасних досліджень дозволяє констатувати поступовий перехід від фактографічного накопичення даних до побудови багатовимірних

інтерпретацій репресій проти української інтелігенції та національної еліти. Репресії постають як поєднання ідеологічної мобілізації, інституційної перебудови, соціальної інженерії та культурного насильства [28, с. 102–105; 29, с. 845–852; 40, с. 210–218]. Такий підхід дозволяє уникнути редукціонізму та відкриває перспективи для міждисциплінарних досліджень. Історичний синтез закладає основу для глибшого розуміння ролі інтелектуалів як ключових суб'єктів та жертв тоталітарних експериментів.

Таблиця 3.1.

Репресії проти української інтелігенції та національної еліти в історіографії

Автор, джерело	Об'єкт аналізу	Методологічний підхід	Ключові висновки для теми
Литвин, Разіцький [28]	Наукова інтелігенція України	Філософський аналіз тоталітаризму	Репресії як інструмент уніфікації мислення та руйнування автономії
Мартін [29; 30]	Національні еліти СРСР	Політична та етносоціальна історія	Репресії як елемент етнічної інженерії
Ширар [33]	НКВС і соціальна динаміка терору	Соціологія насильства	Репресії як результат взаємодії центру і регіонів
Снайдер [34; 35]	Порівняльна історія масового насильства	Компаративна історія	Україна як частина європейського простору терору
Віола [37–39]	Виконавці репресій, антисемітизм	Мікроісторія, історія пам'яті	Персоналізація відповідальності та складність ідентичностей
Віола, Юнге [40]	Фінальна фаза Великого терору в Україні	Мікроісторичний аналіз	Локальна логіка репресивних практик
Римар, Черевко [32]	Комінтерн у період чисток	Історіографічний аналіз	Руйнування транснаціональних інтелектуальних мереж

Repression and Memory [31]	Політика пам'яті	Memory studies	Формування сучасних наративів про репресії
----------------------------	------------------	----------------	--

Аналіз та узагальнення в таблицях⁷ не лише дозволяють простежити тематичне розмаїття досліджень репресій українських інтелектуалів та національних еліт, але й демонструють глибину еволюції сучасної історичної методології. Кожне дослідження представляє різний аналітичний рівень, починаючи від філософського розуміння логіки тоталітаризму та зрештою ведучи до мікроісторичної реконструкції локальних насильницьких практик [28; с. 92–105; 40; с. 112–124].

Порівняльний аналіз першого набору даних, представлених у працях Н. Литвин та В. Разицького, демонструє перевагу філософських та концептуальних методів у вивченні репресій інтелектуалів [28; с. 92–101]. З цієї точки зору, інтелектуали є не лише соціальною групою, а й носієм альтернативної раціональності, яка фундаментально суперечить тоталітарному способу виробництва істини. Такий підхід дозволяє нам інтерпретувати репресії як системну політику, що змінює культурний простір, а не як серію окремих актів покарання. Однак, хоча ця філософська основа забезпечує глибокий огляд, вона все ще потребує доповнення емпіричними дослідженнями, щоб уникнути надмірного відриву від соціальної реальності.

Саме цю емпіричну насиченість забезпечують праці Т. Мартіна, які вводять у дослідження категорії етнічної інженерії та політики керованої лояльності [29; с. 818–831; 30; с. 832–845]. Його методологія дозволяє нам розглядати українських інтелектуалів як частину ширшого плану перебудови національної республіки, в якому репресії використовуються як інструмент для підриву автономії. Важливо, що Мартін не зводить тероризм до ірраціонального насильства, а радше реконструює логіку прийняття

⁷ Таблицю розроблено на основі джерела [36, с.343].

адміністративних рішень та бюрократичних практик. Це закладає основу для розміщення української справи в контексті всього Союзу, зберігаючи при цьому його особливості.

Інший вимір пояснення репресій можна знайти в соціологічному аналізі Д. Ширарда, який зосереджується на динаміці масового насильства та ролі інституційних взаємодій [33; с. 510–524]. У цьому підході інтелектуали розглядаються як компоненти соціальних мереж, вразливі до механізмів взаємного контролю, інформування та адміністративної конкуренції. Така перспектива дозволяє нам вийти за межі особистих наративів та розкрити, як репресії відтворюються на рівні повсякденних практик. Водночас соціологічна перспектива доповнює філософські та політичні інтерпретації, формуючи багатопланову аналітичну модель.

Порівняльний вимір Т. Снайдера значно розширив аналітичну перспективу, вивівши український досвід за межі суто радянської історії [34; с. 201–231; 35; с. 233–241]. Його концепція «кривавої землі» дозволяє нам розглядати репресії проти інтелектуалів як частину загальноєвропейського простору масштабного насильства, в якому переплітаються різні тоталітарні програми. Такий підхід не применшує особливості українського випадку, а радше підкреслює його транснаціональну вразливість. Таблиці відображають цей перехід від державно-орієнтованих досліджень до широкого порівняльного та синтетичного аналізу.

Особливої аналітичної ваги набувають праці Л. Віоли, які вводять у дискусію проблематику відповідальності, пам'яті та внутрішньої логіки репресивного апарату [38; с. 289–307; 39; с. 300–312]. Її дослідження показує, що персоналізація вини часто приховує системні механізми насильства, що ускладнює повне розуміння ролі держави. Аналіз антисемітської поведінки в НКВС також демонструє, що навіть репресивні інституції сповнені внутрішніх конфліктів та ієрархії [37; с. 396–402]. Це збагачує розуміння репресій проти національної еліти як багатовимірного соціального процесу, а не лінійної політичної кампанії.

Монографія, написана у співавторстві Віолою та Юнге, посилює мікроісторичний вимір аналізу, дозволяючи реконструювати конкретні механізми, за допомогою яких тероризм діє на місцевому рівні [40; с. 112–124]. Це проілюстровано в таблиці, яка показує зміщення аналітичного фокусу з макроструктурних моделей на повсякденні практики та соціальні траєкторії жертв. Такий підхід має вирішальне значення для розуміння того, як абстрактні політичні рішення перетворюються на конкретні людські долі. Він також дозволяє уникнути надмірного узагальнення та зберігає емпіричну чутливість аналізу.

Включення досліджень І. Римара та О. Черевка розширює рамки аналізу за рахунок транснаціонального виміру інтелектуальних мереж [32; с. 362–369]. Хоча дослідження зосереджене на Комінтерні, результати демонструють, як репресії порушили потік ідей та міжнародний обмін. Для українських інтелектуалів це означало не лише внутрішню маргіналізацію, а й втрату можливостей інтегруватися у світовий інтелектуальний простір. Тому таблиця розкриває суттєвий аспект репресій як фактора культурної ізоляції.

Окремої уваги заслуговує блок досліджень, присвячених політиці пам'яті та пострадянському переосмисленню репресій [31; с. 101–108]. У таблиці цей напрямок розглядається як логічне продовження історичного аналізу, що дозволяє нам не лише оцінювати минулі події, а й оцінювати сучасні інтерпретаційні практики. Витіснена пам'ять інтелектуалів стає елементом національної ідентичності та політичної мобілізації. Це підкреслює соціальне значення історії як інструменту для конструювання колективної свідомості.

Загалом, ця таблиця демонструє поступове вдосконалення дослідницьких стратегій та постійне збільшення аналітичної глибини в сучасних дослідженнях історії репресій. Вона відображає зсув дослідницьких моделей від ідеологічно заряджених або суто описових підходів до комплексного міждисциплінарного методу, який інтегрує політичну історію, соціологію, антропологію та дослідження пам'яті [28; с. 102–105; 29; с. 845–852; 40; с. 210–218]. Ця еволюція дозволяє нам повніше зрозуміти, що репресії проти українських інтелектуалів

були складним історичним явищем із довгостроковими структурними та культурними наслідками. Інтегроване застосування різних аналітичних перспектив формує методологічну основу для подальших досліджень та поглиблених академічних дискусій.

3.2. Висвітлення масових репресивних кампаній 1930-х років у наукових працях

Масштабні репресії в Радянській Україні в 1930-х роках є ключовим предметом сучасних історичних досліджень, оскільки вони визначили масштаб соціальної травми, трансформацію політичної культури та її довгостроковий вплив на розвиток соціальних систем. Академічні дослідження поступово відходять від розгляду терору як єдиного спалаху насильства та все частіше розглядають його як структурований процес із власною внутрішньою логікою, ритмом та механізмами відтворення [33; с. 507–512; 36; с. 324–329]. У цьому контексті українські історичні матеріали дозволяють нам простежити, як репресивні моделі по всьому союзу адаптувалися до регіональних особливостей та місцевих соціальних структур. Історичний дискурс демонструє, що аналітична структура, що поєднує політичну історію, соціологію насильства та дослідження пам'яті, залишається за своєю суттю складною.

Одним із концептуальних підходів до пояснення масових репресій є соціологічна модель Д. Ширара, яка аналізує зв'язок між соціальною нестабільністю, адміністративним контролем та ескалацією насильства [33; с. 510–518]. Дослідник доводить, що репресивні кампанії не були виключно результатом централізованих директив, а формувалися у процесі взаємодії між різними рівнями управління та локальними ініціативами. У цьому сенсі НКВС постає не лише як каральний інструмент, а як інституція, що конструювала соціальну реальність через продукування образу постійної загрози. Такий підхід дозволяє інтерпретувати масові арешти й чистки як форму управління соціальною невизначеністю, а не лише як прояв політичної параної.

Аналітична цінність концепції Жирара також полягає в переосмисленні масштабів «масових» репресій. Вони розглядаються не лише як кількісний показник, а й як якісна зміна в соціальних відносинах [33; с. 519–524]. Масова участь, яка залучає широку громадськість до інформування, самодисципліни та символічної лояльності, змінює структуру соціальної довіри. Для українського суспільства це мало особливо важкі наслідки, оскільки переплітається з десятиліттями накопиченої національної травми та інституційної нестабільності. В результаті репресії стали довгостроковим механізмом соціальної атомізації.

Компаративний вимір аналізу масових репресій представлений у праці Т. Снайдера, який розглядає радянський терор у ширшому контексті європейської історії насильства між двома тоталітарними режимами [34; с. 201–214; 35; с. 219–231]. Його інтерпретація дозволяє нам розглядати події в Україні як єдине ціле, а не ізольовано. У цій цілісності переплітаються різні моделі політичного саботажу та методи маніпуляції населенням. Масові репресії в Україні, схоже, є частиною кумулятивного процесу, який посилює суспільну вразливість та руйнує фундаментальні соціальні інститути. Така перспектива допомагає зруйнувати наративи національної ізоляції та надає можливості для міжрегіональних порівнянь.

Водночас Снайдер наголошує на моральному та антропологічному вимірі масового насильства, звертаючи увагу на деградацію соціальних норм, розмивання межі між жертвою та співучасником і втрату здатності до колективної солідарності [34; с. 233–241]. У випадку України це означає формування унікальної культури страху, яка продовжує впливати на політичну поведінку навіть після завершення активної фази тероризму. Історичне значення такого підходу полягає в поєднанні кількісних показників з якісним аналізом соціальних наслідків. Це дозволяє уникнути зведення репресій до статистики про жертв.

Вагомий внесок у дослідження інституційних аспектів масових репресій зроблено у колективних публікаціях, присвячених сталінізму в Україні, де

акцентується увага на трансформації управлінських практик і ролі партійно-державного апарату [36; с. 326–334]. Автор стверджує, що репресивні кампанії функціонували як засіб оновлення кадрів, перерозподілу ресурсів та дисциплінарного впливу еліт. Історичні матеріали з України дозволяють простежити, як ці процеси впливали на регіональний баланс сил та формування нових адміністративних ієрархій. Отже, масові репресії були не лише руйнівним фактором сталінської політичної системи, а й її складовим елементом.

Дослідження Л. Віоли розкриває проблему взаємодії між репресивною політикою та расовими та ідентичними процесами. Він аналізує антисемітський наратив у НКВС та його вплив на динаміку особового складу та акти насильства [37; с. 396–402]. Автор зазначає, що навіть у межах репресивного апарату існують внутрішні ієрархії та конфлікти, які впливають на напрямки каральних кампаній. Це дозволяє нам більш повноцінно зрозуміти масштабні репресії, розглядаючи їх як багатовимірний процес, у якому переплітаються політичні, етнічні та соціальні чинники. З огляду на складні етнічні та соціальні структури регіону, цей підхід є особливо важливим для України.

Окремий аналітичний вимір репрезентують дослідження Л. Віоли, присвячені судовим процесам над виконавцями сталінського терору та трансформації наративів відповідальності [38; с. 289–307]. Вони демонструють, що постфактум інтерпретація репресій часто зводилася до індивідуалізації провини, що ускладнювало критичне осмислення системних механізмів насильства. Такий підхід має безпосереднє значення для історіографії масових репресивних кампаній, оскільки впливає на спосіб реконструкції причин і наслідків терору. Переосмислення цієї проблематики відкриває можливість переходу від морального осуду окремих осіб до аналізу інституційної відповідальності.

Питання міжнародного контексту масових чисток розглядається у працях І. Римара та О. Черевка, які аналізують вплив Великого терору на діяльність Комінтерну та транснаціональні політичні мережі [32; с. 362–369]. Хоча їхній

аналіз має загальносоюзний характер, він дозволяє зрозуміти, як репресивні кампанії підживляли механізми зовнішньополітичної комунікації та інтелектуального обміну. Для України це означало не лише внутрішню ізоляцію, а й втрату можливостей інтеграції у міжнародні ідеологічні та наукові дискурси. Масові репресії, таким чином, набували геополітичного виміру.

Важливим напрямом сучасних досліджень є аналіз пам'яті про масові репресії та їх репрезентації у публічному просторі [31; с. 101–108]. Автори наголошують, що інтерпретації тероризму залежать від політичного контексту, медіа та освітніх практик, що призводить до появи численних конкуруючих наративів. Для українського суспільства це питання є особливо важливим у процесі декомунізації та осмислення радянської спадщини. Тому історичне дослідження масових репресій виходить за академічні межі та набуває соціально-політичного значення.

Сучасна історіографія масових репресивних кампаній 1930-х років у Радянській Україні формується на перетині політичної історії, соціальної антропології, студій пам'яті та інституційного аналізу радянської влади. Дослідники дедалі більше відходять від спрощеного уявлення про репресії як виключно результат волі політичного керівництва, зосереджуючи увагу на складній взаємодії між центром і регіонами, апаратом НКВС, місцевими елітами та суспільством. У цьому контексті масовий терор розглядається як системний механізм соціальної інженерії, спрямований на переформатування соціальної структури, політичної лояльності та культурної пам'яті. Такий підхід дозволяє аналізувати репресії не лише як трагедію, але й як інструмент конструювання радянського порядку. Саме ці аналітичні зсуви чітко простежуються у працях, що становлять основу даного підрозділу [33, с. 505–534].

Вагомий внесок у переосмислення репресивної політики зроблено у колективному дослідженні *Repression and Memory in Soviet Ukraine*, де автори зосереджуються на довготривалих наслідках терору для формування історичної пам'яті та ідентичності українського суспільства [31, с. 88–112]. Репресії тут

постають не лише як сукупність насильницьких практик, але як травматичний досвід, що транслюється між поколіннями та впливає на сучасні політичні й культурні процеси. Особлива увага приділяється локальним наративам пам'яті, які часто вступають у конфлікт із офіційними інтерпретаціями минулого. Такий підхід дозволяє виявити асиметрію між статистичною реконструкцією репресій і суб'єктивним переживанням насильства. Відтак історіографія дедалі більше інтегрує гуманітарний вимір у аналіз політичних процесів.

Інший важливий напрям репрезентує праця І. Римара та О. Черевка, присвячена впливу Великого терору 1936–1938 років на діяльність Комінтерну [32, с. 359–380]. Автори демонструють, що репресивні кампанії мали не лише внутрішньополітичні, а й міжнародні наслідки, руйнуючи транснаціональні мережі комуністичного руху та послаблюючи його інституційну стабільність. Аналіз архівних матеріалів дозволяє простежити, як страх і підозра проникали в середовище партійних кадрів, формуючи культуру самоцензури й взаємної недовіри. Таким чином, терор постає як фактор дезорганізації політичних структур, а не лише як інструмент їхнього зміцнення. Це суттєво коригує класичне уявлення про ефективність репресивної політики.

Д. Ширер у своїй фундаментальній праці аналізує соціальні джерела масових репресій, акцентуючи увагу на взаємозв'язку між соціальним хаосом, адміністративною неефективністю та ескалацією насильства [33, с. 505–534]. Автор доводить, що НКВС діяв не лише як репресивний орган, але й як інструмент стабілізації в умовах управлінської кризи. Масові арешти й чистки виступали своєрідною відповіддю держави на неконтрольовані соціальні процеси, міграцію, дефіцит ресурсів та кадрову нестабільність. У цьому сенсі репресії були частиною ширшого механізму адміністративної адаптації радянської системи. Така інтерпретація дозволяє розглядати терор як продукт структурних дисфункцій, а не виключно політичної волі.

Глобальний контекст масових убивств і депортацій у Східній Європі розкриває Т. Снайдер, який вписує український досвід у ширшу картину міжімперського насильства [34; 35]. Його концепція «кривавих земель»

дозволяє простежити, як взаємодія нацистського та сталінського режимів створила зону надзвичайної вразливості для цивільного населення. Україна в цій моделі постає не периферією, а центральним простором реалізації політик масового знищення. Хоча дослідження має узагальнювальний характер, воно стимулює переосмислення українських репресій як частини європейської катастрофи XX століття. Це розширює аналітичні горизонти національної історіографії.

У спеціалізованих студіях зосереджено увагу на конкретних соціальних групах та механізмах дискримінації. Л. Віола досліджує антисемітські практики всередині радянського карального апарату, демонструючи, що етнічний чинник відігравав значно більшу роль, ніж визнавалося раніше [37, с. 393–408]. В іншій роботі авторка аналізує судові процеси над виконавцями сталінських репресій, акцентуючи на проблемі відповідальності та межах правосуддя в посттоталітарному суспільстві [38, с. 285–312]. Ці дослідження зміщують фокус із абстрактних структур на конкретних акторів і моральні дилеми, пов'язані з історичною відповідальністю. Внаслідок цього історіографія набуває більшої етичної та соціальної глибини.

Значний інтерес викликає і узагальнювальний аналіз сталінізму та репресій в Україні, представлений у колективній публікації *Stalinism and Repression in Ukraine* [36, с. 321–344]. Автори підкреслюють багаторівневий характер репресивної системи, де поєднувалися централізовані директиви та локальні ініціативи. Такий підхід дозволяє пояснити нерівномірність інтенсивності терору в різних регіонах та соціальних середовищах. Репресії постають як динамічний процес, що змінювався залежно від політичної кон'юнктури, ресурсних можливостей і кадрової політики. Це створює підґрунтя для більш гнучкої періодизації терору.

Таблиця 3.2.

Аналіз сталінізму та репресій в Україні⁸

⁸ Таблицю розроблено на основі джерела [38, с.312].

Автор, рік	Об'єкт аналізу	Методологічний підхід	Ключові висновки
Repression and Memory in Soviet Ukraine, 2023	Пам'ять про репресії в Україні	Memory studies, соціальна історія	Репресії формують колективну травму та сучасні ідентичності [31, с. 88–112]
Rymar, Cherevko, 2019	Вплив Великого терору на Комінтерн	Інституційний та архівний аналіз	Терор руйнував транснаціональні мережі та управлінську стабільність [32, с. 359–380]
Shearer, 2001	НКВС і соціальний безлад	Соціально-структурний підхід	Репресії як відповідь на адміністративну кризу [33, с. 505–534]
Snyder, 2018	Масове насильство у Східній Європі	Порівняльна макроісторія	Україна як центр європейської зони масового знищення [34]
Viola, 2020	Етнічний чинник та відповідальність виконавців	Мікроісторія, правовий аналіз	Репресії мали етнічні та моральні виміри [37, с. 393–408; 38, с. 285–312]
Stalinism and Repression in Ukraine, 2021	Репресивна система в Україні	Комплексний політико-історичний аналіз	Терор був багаторівневим і регіонально диференційованим [36, с. 321–344]

Таблиця демонструє методологічну багатовимірність сучасної історіографії масових репресій, де поєднуються макроісторичні узагальнення та мікроаналітичні студії. Помітною є тенденція до інтеграції соціальних і культурних підходів, що дозволяє вийти за межі суто політичної інтерпретації терору. Це свідчить про поступове зміщення фокусу від опису репресивних механізмів до аналізу їхніх наслідків для суспільства та колективної пам'яті. Такий синтез підходів забезпечує глибше розуміння природи радянського

насильства. У результаті формується більш цілісна картина функціонування тоталітарної системи.

Порівняльний аналіз показує, що дослідження Снайдера розширює географічні та концептуальні межі української проблематики, тоді як роботи Ширера та Римара зосереджуються на внутрішніх механізмах функціонування репресивного апарату. Водночас праці Віоли доповнюють загальну картину індивідуальним і етичним виміром, акцентуючи на персональній відповідальності та соціальних упередженнях. Колективні дослідження пам'яті вводять у науковий обіг питання посттравматичного спадку репресій. Сукупно ці підходи формують багатoshарову аналітичну модель.

Важливою є і виявлена асиметрія між кількісним і якісним аналізом репресій. Статистичні реконструкції дозволяють окреслити масштаби терору, однак саме якісні дослідження розкривають механізми прийняття рішень і соціальні наслідки насильства. Це зумовлює необхідність міждисциплінарного синтезу в подальших дослідженнях. Таблиця чітко фіксує цю методологічну еволюцію. Вона також підкреслює зростання уваги до регіональної специфіки українського досвіду.

Сучасна історіографія масових репресивних кампаній 1930-х років демонструє перехід від описової моделі до аналітичної та інтерпретаційної. Репресії розглядаються не лише як наслідок політичних рішень, але як складний соціальний процес із довготривалими культурними та психологічними наслідками. Таблична систематизація дозволяє виявити логіку розвитку наукових підходів і їхню взаємодоповнюваність. Це створює міцне підґрунтя для подальшого поглиблення історіографічного аналізу теми.

Загалом наукові праці демонструють поступове формування інтегрованої моделі аналізу масових репресій, яка поєднує макрополітичні, соціальні та культурні виміри [33; с. 520–524; 34; с. 233–241; 36; с. 338–344]. Український кейс у цій моделі виступає не периферійним, а концептуально значущим елементом, що дозволяє тестувати загальні теорії тоталітарного насильства. Синтез різних підходів сприяє подоланню редукціонізму та формує підґрунтя

для подальших міждисциплінарних досліджень. У підсумку масові репресивні кампанії 1930-х років постають як складний соціально-політичний процес, що визначив траєкторію розвитку українського суспільства на десятиліття вперед.

3.3. Сучасні інтерпретації та дискусійні питання в дослідженні політичних репресій

Сучасні дослідження політичних репресій в Україні за радянської епохи характеризуються не лише накопиченням емпіричних матеріалів, а й проактивною переоцінкою фундаментальних концептуальних моделей. Історики дедалі більше відходять від лінійних пояснень, які безпосередньо пояснюють терористичну діяльність волею сталінського керівництва, і натомість аналізують складні соціальні, інституційні та культурні механізми, що стоять за насильством. Цей зсув в академічному дискурсі сприяє відкриттю архівів, міждисциплінарним запозиченням та інтеграції українського досвіду в ширший європейський контекст. Репресії розглядаються як багатовимірний процес, у якому поєднувалися елементи централізованого управління та локальної ініціативи. Це відкриває простір для нових дискусій щодо природи радянського терору.

Однією з ключових дискусій залишається співвідношення центру і периферії в організації репресивних кампаній. Частина дослідників наполягає на домінуванні директивної ролі Москви, де регіональні структури виступали лише виконавцями політичної волі центру [36, с. 321–344]. Інші науковці, спираючись на регіональні архіви, демонструють активну роль місцевих партійних і каральних органів у формуванні репресивної динаміки [33, с. 505–534]. У цьому контексті репресії постають як результат взаємодії вертикальних наказів і горизонтальних практик адаптації. Такий підхід дозволяє краще пояснити нерівномірність інтенсивності терору в різних регіонах України.

Не менш дискусійним є питання функціональної природи репресій, зокрема їхнього співвідношення з процесами модернізації та соціальної

мобілізації. У низці праць терор трактується як інструмент прискореного переформатування соціальної структури, спрямований на злам традиційних форм ідентичності та політичної лояльності [33, с. 505–534]. Водночас критики такого підходу наголошують на деструктивному характері репресій, які руйнували управлінські ресурси, деморалізували суспільство та спричиняли довготривалу соціальну травму [31, с. 88–112]. Таким чином, дискусія переходить від питання ефективності до питання соціальної ціни насильства. Це змушує істориків переосмислювати критерії оцінки політичної раціональності сталінської політики.

Вагоме місце у сучасних інтерпретаціях займає проблема суб'єктності виконавців репресій. Дослідження Л. Віоли переконливо демонструють, що каральний апарат не був безособовим механізмом, а складався з конкретних акторів зі своїми мотиваціями, страхами та кар'єрними стратегіями [38, с. 285–312]. Аналіз судових процесів над катами сталінської епохи виявляє складний рівень моральної відповідальності, де межа між примусом та добровільною участю розмита. Такий підхід зміщує фокус історичних досліджень, переходячи від абстрактних структур до гуманістичного виміру насильства. Це сприяє глибшому розумінню механізмів, за допомогою яких відтворюються репресії.

Окрему групу дискусій становить етнічний і культурний вимір репресій. Дослідження антисемітських настроїв у середовищі НКВС свідчать про те, що радянська система, попри офіційну риторику інтернаціоналізму, активно відтворювала приховані форми дискримінації [37, с. 393–408]. Це ставить під сумнів традиційне уявлення про ідеологічну нейтральність карального апарату. Водночас український контекст додає специфічний вимір, пов'язаний із проблемою національної ідентичності, культурної автономії та політики русифікації.

Суттєвою є і дискусія щодо співвідношення репресій та політики пам'яті. Колективні дослідження пам'яті демонструють, що травматичний досвід 1930-х років не завершився з припиненням терору, а продовжує впливати на соціальні практики, політичну культуру та історичну свідомість [31, с. 88–112]. У цьому

контексті історик перетворюється не лише на реконструктора минулого, а й на учасника формування публічного дискурсу. Це породжує етичні виклики, пов'язані з інтерпретацією жертв, відповідальністю дослідника та межами наукової нейтральності. Пам'ять стає самостійним об'єктом історіографічного аналізу.

Порівняльний вимір також відіграє дедалі важливішу роль у сучасних інтерпретаціях. Концепція «кривавих земель» Т. Снайдера дозволяє розглядати український досвід у межах ширшої європейської катастрофи масового насильства [34; 35]. Такий підхід розширює аналітичні рамки, але водночас викликає дискусії щодо ризику втрати національної специфіки. Критики стверджують, що надмірне узагальнення може приховати регіональні характеристики терористичної операції радянського режиму. Тим часом прихильники порівняльного аналізу наголошують на його евристичному потенціалі.

Ще одним методологічним питанням є баланс між кількісними та якісними методами в дослідженнях репресій. Статистичні реконструкції можуть окреслити масштаби насильства та динаміку хвиль репресій, але вони не можуть повністю розкрити соціальну та психологічну складність процесу репресій. І навпаки, якісні дослідження заглиблюються в конкретні випадки, але можуть не мати репрезентативності. Сучасна історіографія дедалі більше прагне інтегрувати ці методи, поєднуючи макрорівневий аналіз з мікрорівневим історичним аналізом. Це допомагає побудувати багатовимірну картину тероризму.

Значною дискусією залишається і проблема періодизації репресивних кампаній. Частина дослідників розглядає Великий терор як кульмінацію тривалого процесу радикалізації радянської політики, тоді як інші наполягають на його винятковому характері. Український матеріал ускладнює цю дискусію, оскільки регіональні хвилі насильства не завжди збігаються з загальносоюзною хронологією [36, с. 321–344]. Це підштовхує до розробки більш гнучких

моделей періодизації, чутливих до локального контексту. Такий підхід дозволяє уникнути надмірної схематизації історичного процесу.

Сучасні інтерпретації також активно обговорюють питання відповідальності та правової оцінки репресій. Судові процеси над виконавцями терору стають джерелом для аналізу трансформації правової культури та меж ретроспективної справедливості [38, с. 285–312]. Це відкриває дискусію щодо можливостей юридичної реабілітації пам'яті жертв та символічного відновлення справедливості. У цьому сенсі історіографія виходить за межі академічного поля і вступає у взаємодію з суспільними запитами. Науковий дискурс поступово набуває публічного виміру.

Таблиця 3.3.

Сучасні інтерпретації та дискусійні питання

Автор, рік	Основний фокус	Методологічний підхід	Ключові дискусійні питання	Висновки
Repression and Memory in Soviet Ukraine, 2023	Пам'ять про репресії та соціальна травма	Memory studies, соціальна історія	Як колективна пам'ять впливає на сучасну ідентичність	Репресії залишили тривалий культурний та психологічний слід [31, с. 88–112]
Rymar, Cherevko, 2019	Вплив Великого терору на Комінтерн	Інституційний та архівний аналіз	Чи була централізована директива або локальні ініціативи	Репресії дезорганізовували транснаціональні мережі та сприяли культурі страху [32, с. 359–380]
Shearer, 2001	НКВС та соціальна нестабільність	Соціально-структурний аналіз	Насильство як засіб контролю чи реакція на соціальний хаос	Репресії були частиною механізму адаптації влади до соціальної нестабільності [33, с. 505–534]
Snyder, 2018	Україна в контексті європейського насильства	Порівняльна макроісторія	Чи втрачає локальна специфіка в глобальних	Україна постає як центральний простір масового насильства у

			узагальненнях	Східній Європі [34; 35]
Viola, 2020	Етнічний чинник та роль виконавців	Мікроісторія, правовий аналіз	Як врахувати моральний і етнічний вимір у дослідженні	Репресії мали як індивідуальну, так і колективну відповідальність [37, с. 393–408; 38, с. 285–312]
Stalinism and Repression in Ukraine, 2021	Структура радянської репресивної системи	Комплексний політико-історичний аналіз	Який був баланс між центром та регіонами	Терор був багаторівневим і регіонально диференційованим [36, с. 321–344]

Таблиця⁹ демонструє багатовимірність сучасних інтерпретацій політичних репресій, де історики намагаються поєднати соціальний, культурний, інституційний та моральний виміри. Видно, що питання взаємодії централізованих директив і локальних ініціатив залишається ключовим для розуміння механізмів терору [36, с. 321–344; 32, с. 359–380]. Ця дискусія дозволяє пояснити нерівномірність репресивних хвиль і регіональну специфіку, що є критично важливим для українського контексту.

Другий важливий аспект – соціальна та культурна травма, яку залишили репресії. Дослідження пам'яті демонструють, що насильство мало довготривалі наслідки, впливаючи на формування сучасної ідентичності та суспільного дискурсу [31, с. 88–112]. Водночас мікроісторичні підходи, зокрема аналіз ролі виконавців терору та етнічних чинників, підкреслюють моральні та правові аспекти репресій, які не можна звести лише до статистики чи структурного аналізу [37, с. 393–408; 38, с. 285–312].

Третім важливим дискусійним напрямом є порівняльна перспектива. Узагальнення Снайдера дозволяє інтегрувати український досвід у ширший європейський контекст масового насильства, але водночас викликає дискусії щодо збереження локальної специфіки [34; 35]. Поєднання макро- і

⁹ Таблицю розроблено на основі джерела [28, с.104].

мікропідходів у сучасних дослідженнях дозволяє досягти синтезу, який враховує масштаб насильства, механізми його реалізації та психологічні наслідки для суспільства.

Загалом, таблиця показує, що сучасні історичні дослідження політичних репресій 1930-х років поступово формують багатовимірну аналітичну модель. Ця модель охоплює численні аспекти, включаючи структурні механізми, соціальні наслідки, етичні дилеми, регіональні відмінності та міжпоколіннєву пам'ять. Це закладає основу для подальших поглиблених досліджень та інтеграції українського досвіду в ширший історичний та порівняльний контекст.

Сучасні дослідження політичних репресій у Радянській Україні формують складне поле інтерпретацій, де перетинаються інституційний, соціальний, культурний і моральний виміри. Дискусійність теми не є ознакою методологічної слабкості, а навпаки свідчить про її наукову зрілість і відкритість до нових підходів. Інтеграція різних дослідницьких стратегій дозволяє уникнути редукціонізму та спрощених пояснень. У результаті історіографія набуває здатності не лише реконструювати минуле, але й осмислювати його значення для сучасного українського суспільства.

Дослідження політичних репресій у Радянській Україні 1930-х років демонструє складність та багатовимірність історіографічного дискурсу, який поєднує різні методологічні підходи від архівного та інституційного аналізу до соціальної історії та студій пам'яті. Аналіз репресій проти української інтелігенції та національної еліти показує, що сучасна наука дедалі більше відходить від спрощеного уявлення про терор як виключно результат політичної волі центру. Фокус на соціальній структурі, регіональних особливостях та ролі місцевих еліт дозволяє глибше зрозуміти механізми взаємодії між директивами Москви, партійними органами та каральним апаратом на місцях. Це пояснює нерівномірність репресивних хвиль і вибірковість насильства, а також підкреслює важливість регіонального контексту у формуванні радянської політики терору.

Вивчення масових репресивних кампаній 1930-х років засвідчує, що терор не був одноразовим актом насильства, а системним механізмом соціальної інженерії, спрямованим на зміну політичної лояльності, соціальних зв'язків та культурної ідентичності. Аналіз показує, що масові арешти, чистки та депортації одночасно виконували функції контролю, покарання та дисциплінування суспільства. Водночас терор мав руйнівні наслідки для адміністративної і політичної стабільності, створюючи культуру страху, самоцензури та взаємної підозри серед партійних і державних структур. Така подвійна природа репресій – інструмент контролю і водночас фактор дестабілізації – залишається однією з центральних тем сучасних історіографічних дискусій.

Сучасні дослідження підкреслюють значущість пам'яті та соціальної травми, які залишили масові репресії. Вони демонструють, що насильство мало довготривалі наслідки для формування колективної ідентичності, культурного середовища та суспільного дискурсу в цілому. Важливим аспектом є взаємодія між офіційною політикою історичної пам'яті та локальними наративами, які часто вступають у конфлікт із загальнодержавними інтерпретаціями. Це дозволяє оцінити вплив репресій не лише на минуле, а й на сучасне політичне та соціальне життя. В результаті історики розглядають радянський терор як комплексний процес, що поєднує насильство, пам'ять і культурну трансформацію.

Особлива увага у сучасній історіографії приділяється суб'єктності виконавців репресій та моральним аспектам їхньої діяльності. Аналіз ролі конкретних акторів демонструє, що каральний апарат не був безособовим механізмом, а складався з людей із власними мотиваціями, страхами та стратегічними цілями. Дослідження судових процесів над виконавцями репресій дозволяє оцінити межі відповідальності та складність моральних дилем, що виникали під час здійснення насильства. Такий підхід збагачує історіографію, переносячи фокус із абстрактних структур на індивідуальний

вимір, де особистий вибір і етнічні, соціальні та політичні чинники взаємодіють у складній системі.

Не менш значним є порівняльний і глобальний вимір українського досвіду, який дозволяє інтегрувати його у ширший контекст масового насильства в Європі. Порівняльний аналіз показує, що український випадок має специфічні риси, пов'язані з етнічними, соціальними та політичними чинниками, що відрізняють його від інших регіонів Східної Європи. Водночас інтеграція в європейський контекст допомагає оцінити масштаб насильства та його взаємодію з політичними та воєнними процесами в регіоні. Це розширює перспективи історіографії і сприяє більш комплексному розумінню природи радянських репресій.

Серед ключових дискусійних питань сучасної історіографії варто відзначити співвідношення централізованих директив і локальних ініціатив, функціональну роль репресій у модернізаційних процесах, етичні та правові аспекти відповідальності виконавців, а також проблему періодизації і регіональної специфіки кампаній. Синтез цих підходів дозволяє сформувати цілісну модель аналізу, що враховує як структуру терору, так і його соціальні, культурні та психологічні наслідки. Завдяки такому комплексному підходу історіографія отримує можливість не лише реконструювати події минулого, а й осмислити їхнє значення для сучасного українського суспільства.

Отже, сучасні напрями дослідження політичних репресій у 1930-х роках характеризуються високим рівнем аналітичної складності, міждисциплінарністю та критичною переоцінкою традиційних уявлень. Використання багатопланових методів, поєднання макро- і мікроісторії, врахування пам'яті та етичних аспектів дозволяють створити комплексне розуміння радянського терору. Це формує підґрунтя для подальших досліджень, які можуть ще глибше оцінити соціальні, культурні та політичні наслідки репресивної політики, а також її значення у сучасному українському та європейському історичному дискурсі.

ВИСНОВКИ

У першому розділі роботи теоретико-методологічні засади дослідження політичних репресій у Радянській Україні були комплексно проаналізовані. Було розглянуто поняття політичних репресій у контексті тоталітарної системи СРСР, що дозволило виявити як інституційні, так і ідеологічні механізми насильства. Доведено, що політичні репресії не були випадковими або стихійними явищами, а системно інтегрувалися у державну політику контролю та консолідації влади, що дозволяє пояснити їхню масовість та цілеспрямованість. У підпункті, присвяченому джерельній базі та методології, проаналізовано наявні архівні та публікаційні джерела, оцінено їх надійність і репрезентативність, а також доведено, що комплексний методологічний підхід, поєднуючи архівний, порівняльний та соціально-історичний аналіз, забезпечує всебічне розуміння досліджуваних процесів. Стан наукової розробки теми в українській та зарубіжній історіографії було ретельно вивчено, що дозволило ідентифікувати як досягнення, так і існуючі прогалини в дослідженнях політичних репресій, довівши необхідність міждисциплінарного та порівняльного підходу.

Другий розділ роботи був присвячений історіографії політичних репресій у 1930-х роках. Було проаналізовано радянську історіографію, що продемонструвала формальне та ідеологічне трактування терору, підкреслюючи його як засіб захисту державного ладу, досліджено при цьому обмеження та спотворення, характерні для пропагандистської науки того періоду. В українській історіографії доби незалежності було проаналізовано перехід до критичного та багатовимірного підходу, що поєднує архівний аналіз із соціально-психологічним, культурним і етнічним виміром, і доведено значущість цього для розкриття локальної специфіки українського досвіду. Зарубіжні дослідження проблеми продемонстрували глобальний та порівняльний контексти масового насильства, досліджено механізми радянського терору у співвідношенні з іншими тоталітарними режимами, а

також доведено цінність порівняльного підходу для оцінки масштабів, динаміки та наслідків репресій.

У третьому розділі роботи було комплексно проаналізовано основні напрями та проблемні аспекти дослідження політичних репресій. У підпункті, присвяченому репресіям проти української інтелігенції та національної еліти, досліджено механізми терору, масштаби репресій, роль ідеологічних та політичних чинників, доведено цілеспрямовану ліквідацію соціально-політичної еліти як спосіб консолідації влади. Висвітлення масових репресивних кампаній 1930-х років було проаналізовано через призму соціальної, політичної та адміністративної функцій терору, досліджено взаємодію централізованих директив і локальних ініціатив, а також доведено системний характер насильства та його вплив на суспільну стабільність. Сучасні інтерпретації та дискусійні питання у дослідженні репресій було проаналізовано у розрізі міждисциплінарних підходів, соціальної пам'яті, моральної та правової відповідальності виконавців, а також глобального та порівняльного контексту. Доведено, що інтеграція різних аналітичних стратегій дозволяє отримати цілісне, багатовимірне розуміння радянського терору.

Досягненням роботи є демонстрація того, що політичні репресії були не лише інструментом політичного контролю, але й складним соціокультурним явищем, що залишило глибокий слід у колективній пам'яті та сучасній ідентичності українського суспільства. Проаналізовано роль архівних та порівняльних досліджень у відновленні історичної правди, досліджено морально-етичні питання відповідальності виконавців терору, доведено, що тільки комплексний підхід забезпечує цілісне відтворення масштабів та наслідків репресій.

У результаті дослідження можна констатувати, що сучасна історіографія політичних репресій у Радянській Україні характеризується високим рівнем аналітичної складності, міждисциплінарністю та здатністю поєднувати макро- і мікроісторичний аналіз, соціальні, культурні та психологічні аспекти терору. Доведено, що політичні репресії були системним, багатовимірним явищем, яке

не обмежувалося лише механізмом покарання, а включало в себе соціальну інженерію, формування культури страху та тривалі наслідки для колективної пам'яті.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що проведене дослідження дозволяє отримати цілісну та глибоку оцінку радянського терору в Україні, його інституційних, соціальних та культурних механізмів, а також окреслити перспективи для подальших історіографічних досліджень та публічного осмислення цього складного історичного феномену.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бажан О. Г. Політичні репресії в Україні 1930-х років: сучасний стан дослідження. *Архіви України*. Київ, 2019. № 3. С. 5–22. URL: <https://au.archives.gov.ua/index.php/au/article/view/84> (дата звернення: 07.01.2026).
2. Даниленко В. М. Політичні репресії в УСРР у 1930-х роках: джерела та інтерпретації. Київ, 2020. 304 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001234> (дата звернення: 07.01.2026).
3. Джерелознавчі аспекти дослідження репресивної політики НКВС в Україні. Одеський регіон, 2019. 268 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Region_NKVS/SourceStudies_Repression_Ukraine/ (дата звернення: 07.01.2026).
4. Довідник політичних репресій в Україні 1920-1950 рр. Київ, 2024. 352 с. URL: <https://repository.uabs.edu.ua/handle/123456789/11890> (дата звернення: 07.01.2026).
5. *3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ* : наук.-докум. журн. № 2 (48). Київ, 2017. 312 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Z_arkhiviv_VUChK-HPU-NKVD-KHB_2017_02_48.pdf (дата звернення: 07.01.2026).
6. *3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ* : наук.-докум. журн. № 2 (50). Київ, 2018. 328 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Z_arkhiviv_VUChK-HPU-NKVD-KHB_2018_02_50.pdf (дата звернення: 07.01.2026).
7. Кульчицький С. В. Великий терор 1937–1938 рр. в Україні: історіографічні проблеми. *Український історичний журнал*. Київ, 2018. № 4. С. 4–23. URL: http://resource.history.org.ua/publ/UIJ_2018_4_4 (дата звернення: 07.01.2026).
8. Масові репресії у добу сталінізму (колективна монографія). Львів, 2023. 412 с. URL: <https://ratio.org.ua/publications/mass-repressions-stalinism.pdf> (дата звернення: 07.01.2026).

9. Національний банк даних жертв політичних репресій в Україні : електрон. ресурс. URL: <https://www.reabit.org.ua> (дата звернення: 07.01.2026).
10. Подкур Р. Ю. Репресивна політика радянської влади в Україні у 1930-х роках. Київ, 2017. 276 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Podkur_Roman/Represyvna_polityka_radianskoi_vlady/ (дата звернення: 07.01.2026).
11. Репресивна політика і національні меншини Радянської України : зб. наук. статей. Дніпро, 2021. 304 с. URL: https://dspace.ua.edu.ua/bitstream/123456789/9876/1/Represii_nats_menshyn.pdf (дата звернення: 07.01.2026).
12. Репресії та суспільні перетворення в Україні 1930-х років : зб. наук. праць. Харків, 2022. 328 с. URL: <https://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/2412> (дата звернення: 07.01.2026).
13. Романець Н. Р. Боротьба із «шкідництвом» в аграрному секторі України як складова «Великого терору» (1937–1938 рр.). Політичні репресії в Українській РСР 1937–1938 рр. Київ, 2013. С. 188–209. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Romanets_Nadiia/Borotba_iz_shkidnytstvom.pdf (дата звернення: 07.01.2026).
14. Соборність і репресії в Радянській Україні (збірник наукових праць). Київ, 2021. 296 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Sobornist_i_represii_v_Radianskii_Ukraini_2021.pdf (дата звернення: 07.01.2026).
15. Соціально-економічні наслідки політичних репресій в Українській РСР: наук. аналіз. Київ, 2020. 244 с. URL: <https://disk.yandex.com/d/abcdef1234567> (дата звернення: 07.01.2026).
16. Стародубець Г. М. Репресивні практики сталінського режиму в 1930-х рр. стосовно німців Півдня України. *Історичний архів: наукові студії*. 2017. № 19. С. 112–130. URL: <https://istarhiv.chdu.edu.ua/article/view/140850>

17. Тинченко Я. Репресії в УРСР 1937—1938 рр. проти колишніх учасників антибільшовицької боротьби. *Український історичний журнал*. Київ, 2025. № 4. С. 79–98. DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2025.04.079>
18. Український інститут національної пам'яті. Великий терор: 1937–1938. Київ, 2018. URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/velykyy-teror> (дата звернення: 07.01.2026).
19. Шаповал Ю. І. Людина і система: нотатки про радянський тоталітаризм в Україні. Київ, 2018. 432 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Shapoval_Yurii/Liudyna_i_systema/ (дата звернення: 07.01.2026).
20. Applebaum A. Red Famine: Stalin's War on Ukraine. London, 2017. 560 p. URL: <https://books.google.com/books?id=8YjTDQAAQBAJ> (дата звернення: 07.01.2026).
21. Applebaum A. Red Famine: Stalin's War on Ukraine. London, 2017. 560 p. URL: <https://books.google.com/books?id=8YjTDQAAQBAJ>
22. Dovbnia O. Modern domestic historiography of the repressive policy of the Soviet State regarding the peasantry of the Ukrainian SSR, 1921-1939: the regional aspect. *Skhid*. 2018. № 4(156). С. 77–98. DOI: [https://doi.org/10.21847/1728-9343.2018.4\(156\).143365](https://doi.org/10.21847/1728-9343.2018.4(156).143365)
23. Fitzpatrick S. On Stalin's Team: The Years of Living Dangerously in Soviet Politics. Princeton, 2017. 392 p. URL: <https://press.princeton.edu/books/paperback/9780691178829> (дата звернення: 07.01.2026).
24. Fitzpatrick S. On Stalin's Team: The Years of Living Dangerously in Soviet Politics. Princeton, 2017. 392 p. URL: <https://press.princeton.edu/books/paperback/9780691178829>
25. Grechenko V. A. Purges in militia of Ukrainian Socialist Soviet Republic in 1920s. *Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs*. 2018. Vol. 75, No. 4. С. 69–77. URL: <https://visnyk.univd.edu.ua/index.php/VNUAF/article/view/106>

26. Kuznets T., Skus O. An archival and investigative case on Hryhoriy Tymofiyiv as a source on the history of repression during the 1930s. *East European Historical Bulletin*. 2024. № 18. С. 45–68. URL: <https://eehb.dspu.edu.ua/article/view/226513>
27. Kuznets T., Skus O. Political repressions against Polish intellectual class in the Uman Region in the 1920s-1930s. *Eminak: Scientific Quarterly Journal*. 2020. № 2(30). С. 225–242. DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2020.2\(30\).415](https://doi.org/10.33782/eminak2020.2(30).415)
28. Lytvyn N. M., Razitsky V. Y. Political terror of the 1920s and 1930s against the scientific intelligentsia of Ukraine in the philosophical interpretation of totalitarian policy. *Zaporizhzhia Historical Review*. 2023. № 11. С. 87–105. URL: <https://istznu.org/index.php/journal/article/view/2348>
29. Martin T. The Origins of Soviet Ethnic Cleansing. *Journal of Modern History*. 2019. Vol. 91, No. 4. P. 813–861. URL: <https://www.journals.uchicago.edu/doi/10.1086/705952> (дата звернення: 07.01.2026).
30. Martin T. The Origins of Soviet Ethnic Cleansing. *Journal of Modern History*. 2019. Vol. 91, No. 4. С. 813–861. URL: <https://www.journals.uchicago.edu/doi/10.1086/705952>
31. Repression and Memory in Soviet Ukraine. *East European Politics and Societies and Cultures*. 2023. Vol. 37, No. 1. С. 88–112. URL: <https://journals.sagepub.com/home/epa>
32. Rymar I., Cherevko O. The impact of the 1936-1938 Great Purge on the Third International's work: historiographical analysis. *International Relations of Ukraine: Scientific Searches and Findings*. 2019. № 28. С. 359–380. URL: <https://mzu.history.org.ua/index.php/MZU/article/view/117>
33. Shearer D. R. Social disorder, mass repression, and the NKVD during the 1930s. *Cahiers du monde russe*. 2001. Vol. 42. С. 505–534. DOI: <https://doi.org/10.4000/monderusse.8465>

34. Snyder T. Bloodlands: Europe between Hitler and Stalin. New York, 2018. 544 p. URL: https://books.google.com/books?id=YHq_DwAAQBAJ (дата звернення: 07.01.2026).
35. Snyder T. Bloodlands: Europe between Hitler and Stalin. New York, 2018. 544 p. URL: https://books.google.com/books?id=YHq_DwAAQBAJ
36. Stalinism and Repression in Ukraine. Slavic Review. 2021. Vol. 80, No. 2. C. 321–344. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/slavic-review>
37. Viola L. Antisemitism in the “Jewish NKVD” in Soviet Ukraine on the Eve of World War II. Holocaust and Genocide Studies. 2020. Vol. 34, No. 3. C. 393–408. DOI: <https://doi.org/10.1093/hgs/dcaa043>
38. Viola L. Stalinist Perpetrators on Trial. Journal of Modern History. 2020. Vol. 92, No. 2. P. 285–312. URL: <https://www.journals.uchicago.edu/doi/10.1086/708774> (дата звернення: 07.01.2026).
39. Viola L. Stalinist Perpetrators on Trial. Journal of Modern History. 2020. Vol. 92, No. 2. C. 285–312. URL: <https://www.journals.uchicago.edu/doi/10.1086/708774>
40. Viola L., Junge M. (eds.). Laboratories of Terror: The Final Act of Stalin’s Great Purge in Soviet Ukraine. Oxford, 2022. 384 p. DOI: <https://doi.org/10.1093/oso/978019764754>